

Jaume DE PUIG OLIVER

ARQUEOLOGIA I DOCUMENTACIÓ: SET PUBLICACIONS SOBRE HISTÒRIA URBANA DE GIRONA

Tot va començar amb l'arreplega de notícies de caire urbanístic referents a la Girona medieval i moderna, escampades en llibres, articles, publicacions antigues i actuals, de valor desigual. Fou una iniciativa que cal relacionar amb la fascinació que la ciutat de Girona ha exercit sempre sobre els seus habitants més sensibles. Les causes d'aquesta fascinació, discreta si es vol, però perfectament constatable, amb cadències constants, és comprensible. La ciutat presenta un plat fort de tres emocions bàsiques: la religiosa, la històrica i l'artística. Res que no sigui comú a molt altres indrets. Però a Girona la presentació del plat té la característica d'ésser una mica estrident: una catedral de presència massiva, una segona església amb un campanar rutilant, ruïnes poderoses, un barri comercial-burgès-popular d'empenta, amb una disposició aparentment desordenada, molt desimbolta, esmaltada de petites meravelles secretes, sovint mig esborrades o en competència amb deixadeses i estrabots de mal gust. Girona ha estat sempre difícil de copsar i d'interpretar com un tot. Porta moltes nafres a sobre, moltes rectificacions, pèrdues irreparables. La ciutat no es deixa explorar fàcilment, no és un llibre obert. Per això, per la dificultat de treure'n l'entrellat, excita la curiositat i a vegades la fascinació del qui hi estableix un mínim comerç. No cal dir que des del punt de vista de les arts, la ciutat ha produït i produeix pàgines escrites i teles pintades a desdir. Des del punt de vista històric, i sobretot en l'aspecte de la divulgació, també. Però una exploració del passat de la ciutat amb criteris científicament controlables tot just havia estat encetada a partir de la segona meitat del segle XIX i principis del XX, quan a Catalunya es desclou la generació que donarà vida al primer Institut d'Estudis Catalans i, com és natural, l'exploració comença essent sobretot artística i arqueològica¹. Però no ens enganyem: en

1. D'aquesta primera etapa cal destacar-ne, sense cap pretensió d'exhaustivitat i sense anar més enllà dels anys trenta del segle XX: N. BLANCH I ILLA, *Gerona Histórico-Monumental*, Girona 1853, 216 p.; F. SCHULZ, *Gerona. Denkmäler der Baukunst in Originalaufnahmen*, Leipzig 1862; A. PEDRALS I MOLINÉ, *Monedas acuñadas en Gerona en los siglos X i XI*, Girona 1868 [obra coneguda només per referència]; A. GELABERT, *Ullada artística a Girona*, dins «La Renaxensa», I (1871), 35-78; *Discurso que en la solemne apertura de la primera exposición artística celebrada en la immortal Gerona por la Asociación para el Fomento de las Bellas Artes leyó su presidente*, Girona, Imp. Dorca 1873, 16 p.; F. VIÑAS Y SERRA, *Un Relieve romano de Gerona*, dins «Revista Històrica», III (1876), 104-106; COMISIÓN DE MONUMENTOS HISTÓRICOS Y ARTÍSTICOS DE LA PROVINCIA DE GERONA, *Memoria acerca del mosaico romano descubierto en el presente año en la heredad llamada Torre de Bell-lloch situado en el llano de esta ciudad*, Girona 1876, 84 p.; F. FITA, *Más sobre el mosaico de Bell-lloch*, dins «Revista de Gerona», I (1876-1877), 204-206; J. M. PELLICER I PAGÈS, *Observaciones acerca del artículo: «Más sobre el mosaico de Bell-lloch»*, dins «Revista de Gerona», I (1876-1877), 262-268; Pere ALSIUS Y TORRENT, *Discurso inaugural en el que desarrolla el tema «Paleontología de la provincia de Gerona»*, Girona, Certamen de la Asociación Literaria 1883, 17 p.; J. LAURIÈRE, *El mosaico romano de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XI (1887), 327-338; N. HERAS DE PUIG, *Las vías romanas en la provincia de Gerona*, dins «Revista de Gerona», VI

la Catalunya de finals del segle XIX s'ha produït un canvi de mentalitat espectacular, i per això, al costat de l'interès per desxifrar el que hom tenia contínuament

(1882), 261-264, 299-304, 357-365; VII (1883), 10-16; BOTET I SISÓ, *Investigaciones arqueológicas*, dins «Revista de Gerona», VII (1883), 105-109; *Notas para el estudio de las monedas catalanas de la época de los Condes y en especial de los de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XIII (1889), 98-106; *Sepulturas antiguas recién descubiertas en el Mercadal de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XIV (1890), 266-269, 289-295; *Sarcófagos Romano-cristianos esculpturados que se conservan en Cataluña*, dins «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», V (1896), 101-197; *Notes numismatiques (dos monedes wisigodes inédites)*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», VIII (1915), 26-32; J. DE CHÍA, *Epitafio de la urna funeraria de Odón, obispo de Gerona*, Girona 1886, 6 p.; J. N. ROCA, *La Inmortal Ciudad. Recuerdos de la Historia y los monumentos de Gerona*, Girona 1885, 271 p.; *Aspecto general de los monumentos de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 147-153; *Los muros ibéricos y los baños árabes de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 177-191; *Los templos y claustros románicos de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 208-216; *La Colegiata de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 244-253; *Las naves de la Catedral de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 304-313; *El altar mayor, los sepulcros y el exterior gótico de la Catedral de Gerona*, «Revista de Gerona», XII (1888), 331-343; *Los monumentos modernos de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 353-363; Charles DIDELOT, *Notas arqueológicas sobre Cataluña. Gerona*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 269-272; J. BASSEGODA, *La catedral de Gerona. Apuntes para una monografía de este monumento*, Barcelona, Fidel Giró 1889, 84 p.; Enric-Claudi GIRBAL, *La Custodia del Corpus de la Catedral de Girona*, dins «La Renaxensa», I (1871), 121-123; *La festividad del Corpus. Noticias históricas locales*, dins «Revista de Gerona», II (1878), 241-247; *Estudios arqueológicos. (L'home de Sant Domingo)*, «Revista de Gerona», II (1878), 337-345; *Noticias de las antiguas representaciones litúrgicas o Autos Sagramentales en Gerona*, dins «Revista de Gerona», V (1881), 182-191; *La cruz de oro de la Catedral gerundense*, dins «Revista de Gerona», VI (1882), 165-170; *Tapiz notable de la Catedral de Gerona*, dins «Revista de Gerona», VIII (1884), 1-8; *Carlomagno en Gerona. Noticias histórico-tradicionales*, dins *ib.*, 225-229; *Arqueta árabiga de la Catedral de Gerona*, dins «Revista de Gerona», X (1886), 161-171; *Sepulturas notables descubiertas en esta Santa Iglesia Catedral*, dins «Revista de Gerona», X (1886), 347-350; *Consideraciones artísticas sobre nuestra Catedral*, dins «Revista de Gerona», XI (1887), 129-135; *Estudio histórico artístico acerca de los llamados baños árabes de Gerona*, Girona, Impr. de P. Torres 1888, 64 p.; *Tapicerías de la Catedral*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 1-10; *El baldaquino del altar mayor de la Catedral*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 65-68; *La estatua de Carlomagno, el Códice del Apocalipsis y el tapiz del Génesis de esta Catedral*, dins «Revista de Gerona», XIII (1889), 13-24; *Dos sellos gerundenses del siglo XIII*, dins «Revista de Gerona», XIV (1890), 353-355; *Inventario de la tesorería de la Catedral de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XV (1891), 23-30, 55-62, 75-80; *Arqueta árabiga de la Catedral de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XVII (1893), 1-4; *Sellos árabes de la catedral de Gerona*, dins «Revista de Ciencias Históricas», I (1880), 388-392; II (1881), 565-570; III (1881), 71-80; A. VIVES ESCUDERO, *Arqueta árabiga de Gerona*, Girona 1893; F. de BOFARULL, *El castillo de Santa Catalina*, dins «Revista de Gerona», XIV (1890), 161-168, 193-200, 247-254; M. RAMOS COBOS, *Apuntes artístico-descriptivos de los Monumentos y de los objetos artístico-arqueológicos existentes en Gerona desde la época Romana hasta fines del siglo XVIII*, Girona 1898, 183 p.; J. B. TORROELLA, *Trovallas arqueológicas a Girona*, dins «Revista de la Asociación artístico-arqueológica barcelonesa», IV (1903-1905), 623-626; E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *La ex-colegiata de San Félix de Gerona*, dins *ib.*, 645-652, 716-720, 835-842; A. HÜBNER, s. v. *Gerunda*, dins «Paulis Realencyclopaedie der klassischen Wissenschaften», vol VII, I, Stuttgart 1910; E. BONNET, *Les sarcophages chrétiens de l'église de Gérone et l'école arlésienne de sculpture funéraire*, dins «Bulletin archéologique du Comité de Travaux historiques et scientifiques» (Montpellier) 1911; M. CAZURRO, *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona*, Madrid, Centro de Estudios Históricos – Imp. Fontanet 1912, 84 p.; J. PUIG

davant els ulls, es desvetlla de seguida la passió pels documents històrics i apareixen els primers treballs fonamentals en aquest domini². No cal dir que hi havia prece-

I CADAVALCH, *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya*, dins «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», V-I (MCMXIII-MCMXIV [1915]), 687-728; *Els banys de Girona*, Barcelona 1936, 23 p. [publicat també en francès: *Les Bains de Gironne. Guide descriptive*, Barcelona 1936, 27 p.]; R. RODRÍGUEZ-GRAHIT, *Excursió artística històrica per els vells carrers de Girona*, Girona 1919, 40 p.; R. AMADOR DE LOS RÍOS, *Errores inveterados. Los supuestos Baños Árabes de Gerona*, Madrid 1915, 15 p.; J. GRAHIT, *Les campanes de Girona*, Palamós 1926, 96 p.; E. LAMBERT, *Saint Félix de Gérone église romane*, dins «Revista de Catalunya», III, 27 (setembre 1926), 280-291; J. de C. SERRA I RÀFOLS, *Les muralles ibèriques i romanes de Girona*, dins «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», VIII (MCMXXVII-MCMXXXI), 69-85; Lluís PERICOT GARCIA, *La col·lecció prehistòrica del Museu de Girona*, Girona, Imp. Hostench 1923, 16 p.; A. FICK, *Die Römischen Stadmauern von Gerona*, dins «Archäologischen Anzeiger» (1930), 266-276; DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE GERONA, *La exclaustación y restauración de los Baños Árabes de Gerona*, Girona, Casa de Misericordia 1930, 11 p. + 6 lám.; Maria dels Àngels MASIÀ DE ROS, *Restes d'una arqueta d'ivori pintat*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XVI (1931), 311-314; J. SAURINA NEGRE, *La calle de Ciudadanos*, Girona, Imp. Franquet 1931, 13 p.; F. RIURÓ Y LLAPART, *El poblament i la cultura ibèrica del Gironès*, dins «Víctors», 3 (1936), s. p.

2. Passant per alt l'abundosa bibliografia relativa a la guerra napoleònica i als setges de 1808-1809, per tal com en la memòria dels gironins el record d'aquests fets mai no s'ha esborrat, per a tenir una idea del que representà l'esforç de recuperació sistemàtica del passat històric gironí, hom pot tenir en compte: F. FITA, *Los Reys d'Aragó y la Seu de Girona (1462-1482)*. *Col·lecció d'actes capitulars escrites per lo doctor Andreu Alfonsello, publicades y anotadas*, 2ª ed., Barcelona 1873, 67 + 116 p.; *Miliario romano é inscripciones hebreas de Gerona*, dins «Revista Històrica», III (1876), 135-138; *Lápidas hebreas de Gerona*, Barcelona 1874, 16 p.; *El Gerundense y la España primitiva. Discurso leído por su autor en su recepción pública en la Real Academia de la Historia*, Madrid 1879, 237 p.; *Epitafios hebreos*, dins «Revista de Ciencias Históricas», II (1881), 57-63; *El Monjuí de la ciudad de Gerona y la Sinagoga y Concejo de Castellón de Ampurias*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», 48 (1906), 169-174; F. MASPONS Y LABRÓS, *Del gremi dels botiguers de tela y mercers de la ciutat de Girona*, dins «La Renaxensa», II (1872), 32-33, 44-45, 55-57; A. BOFARULL Y BROCA, *El sitio de Gerona en tiempos de Pedro el Grande. Memoria histórico-crítica*, Girona, Certamen de la Asociación Literaria 1875, 87 p.; altra edició amb el mateix títol per l'impressor Dorca, Girona 1876; J. PELLA Y FORGAS, *Un català il·lustre: Biografia de D. Joseph de Margarit i Biure*, Girona, Certamen de la Asociación Literaria 1875, 125 p.; Víctor BALAGUER, *El rey don Jaime y el obispo de Gerona (Año 1245)*, dins «Estudios históricos y políticos», (Madrid 1876), 321-328; S. OBRADORS FONT, *Investigaciones lingüísticas sobre los primeros pueblos que se establecieron en Cataluña y principalmente en la provincia de Gerona*, dins «Revista de Gerona», I (1876-1877), 96-101, 175-179, 339-344; M. VIÑAS Y GRAUGÉS, *Reseña histórica de la Universidad de Gerona*, Girona, Imp. de T. Carreras 1871, 16 p.; *Consuetudines Gerundenses*, dins «Revista de Gerona», I (1876-1877), 77-78, 269-272, 413-421; *Disertación histórica y canónica sobre los sínodos diocesanos de Gerona*, dins *ib.*, V (1881), 41-47 [tiratge en fulltò a part imprès a Girona, Imp. del Hospicio Provincial 1881, 8 p.]; Francisco FERNÁNDEZ Y GONZÁLEZ, *Gotmar II obispo de Gerona*. «Crónica de los Reyes Francos», publicada y precedida de un estudio histórico, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», I (1880), 454-470; F. VIÑAS Y SERRA, *El ajedrez y un códice de la Catedral de Gerona*, dins «Revista de Gerona», III (1879), 85-101; Isidore LOEB, *Actes de vente bébreux originaires d'Espagne*, dins «Revue des Études Juives», X (1885), 108-122 [reproduït dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», V (1885), 42-58; traduït en castellà sense editar els textos hebreus dins «Revista de Gerona», VIII (1884), 341-349]; *Une inscription bébraïque à Gironne*, dins *ib.*, XVII (1888), 149-151 [traduït en castellà per E. C. Girbal amb el títol *Inscripción hebrea procedente de la sinagoga gerundense*, dins «Revista de Gerona», XII (1888), 225-229; altra traducció amb intervenció de Fidel

dents, que deixarem estar perquè ja són prou coneguts a causa de la migradesa de llurs resultats.³

Fita i amb el títol *Lápida hebrea encontrada en Gerona*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», XIII (1888), 324-326]; Enric-Claudi GIRBAL, *Nuevos datos y aclaraciones para ilustrar la genealogía de D. Juan I de Aragón y especialmente la serie de Duques de Gerona*, dins «Revista de Gerona», I (1876), 3-7; *Obispos de Gerona. Cuadro cronológico de los que han ocupado esta silla*, Girona, Imp. de «El Gerundense» [Cumané i Fabrellas] 1862, un ful solter de tamany gran foli; *Los judíos en Gerona. Colección de noticias históricas referentes a los de esta localidad hasta la época de su expulsión de los dominios españoles, con un apéndice de documentos*, Girona 1870, 83 p.; *Un testamento hebreo de la Edad Media*, dins «Revista de Gerona», V (1881), 104-108; *Noticias sobre los antiguos gremios y cofradías de Gerona*, dins «Revista de Gerona», VI (1882), 213-224, 229-238, 265-269; XI (1887), 1-11, 33-39, 65-70, 97-102, 161-172, 193-203, 225-234; *Documento histórico. Cruzada contra los turcos, 16-III-1403*, dins «Revista de Gerona», VII (1883), 23-27; *El sitio de Gerona en 1684. Memoria histórica premiada por la Asociación Literaria*, Girona, Vicente Dorca 1882, 84 p.; *Bulas en papyrus existentes en la Catedral de Gerona*, dins «Revista de Gerona», X (1886), 65-71; *Una cédula en hebreo denominada «Mezuzáb»*, dins «Revista de Gerona», X (1886), 129-134; *Biografía del cardenal gerundense D. Fr. Benito de Sala y Caramany*, Girona, Imp. De Pacia Torres 1886, 76 p.; *Inscripción hebrea procedente de la sinagoga gerundense*, «Revista de Gerona», XII (1888), 225-229; *Epistolario del cardenal gerundense D. Fr. Benito de Sala y de Caramany, obispo de Barcelona (1707-1714)*, Girona, Tip. del Hospicio Provincial 1889, 484 p.; *Datos inéditos para la historia de los judíos de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XVI (1892), 33-43; *Beneficencia judaica en Gerona*, dins «Revista de Gerona», XVIII (1894), 1-5; *Conversiones de judíos en Gerona y su obispado*, dins «Revista de Gerona», XVIII (1894), 33-37; J. BOTET i SISÓ, *Privilegio concedido por D. Fernando el Católico a los habitantes de la veguería y bailía de Gerona*, dins «Revista de Gerona», V (1881), 62-67; *Los Condes beneficiarios*, Girona 1890, 80 p.; *Cartoral de Carles Many, de la Seu de Gerona*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», III (1905), 92-99, 166-172, 249-254; (1906), 324-329, 407-410, 479-483, 550-557; IV (1907), 41-46, 122-126, 180-191, 241-247; (1908), 320-329, 416-424, 469-487, 503-517; subsisteixen pocs exemplars d'aquest treball relligats amb el títol *Cartoral de Carles Many. Índex cronològic del Cartoral de la Curia eclesiàstica de Gerona, anomenant de «Carlo Magno»*, Barcelona 1905, 124 p.; *Un contracte d'establiment a rabassa morta del s. XII*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», IV (1907), 14-15; *Notes sobre vescomtes de Girona*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», V (1909), 108-114; E. GRAHIT, *El sitio de Gerona del año 1462*, dins «Revista de Gerona», III (1879), 178-189, 213-224; *El sitio de Gerona en 1684*, dins «Revista de Gerona», XVII (1883), 15-30, 54-62, 82-94; *Las murallas de Gerona*, dins «Revista de Gerona», XIII (1889), 149-154 [editat en fulletó a part a Girona, Imp. P. Torres 1895, 11p.]; *Gerona bajo la dominación francesa de 1640 a 1652*, dins «Revista de Gerona», XV (1891), 33-40, 82-95, 121-127, 152-158, 169-178, 201-209, 246-254, 260-264; *El sitio de Gerona en 1653 (extracto de documentos inéditos)*, dins «Revista de Gerona», XVI (1892), 209-222, 248-254, 279-287 [tirada a part, Girona, Tip. de l'Hospici Provincial 1892, 34 p.]; *Noticias para la historia de Gerona de 1653 a 1675*, dins *ib.*, 209-222, 248-254, 279-287; *El sitio de Gerona en 1675*, dins «Revista de Gerona», XVI (1892), 289-293; *El sitio de Gerona en 1684*, dins «Revista de Gerona», XVII (1883), 15-30, 54-62, 82-94; *El sitio de Gerona en 1694. Extracto de documentos inéditos*, dins «Revista de Gerona», XVIII (1894), 23-30, 54-62, 86-92; *La plaza de Gerona en 1794*, dins «Revista de Gerona», XIII (1889), 301-310; *Gerona durante la guerra de Sucesión*, dins «Revista de Gerona», XVIII (1894), 97-104, 153-159, 171-177, 193-204, 242-250, 278-286, 343-350, 353-360; XIX (1895), 9-17, 50-60, 108-118, 136-145, 170-180, 200-211, 233-244, 256-267, 289-300, 321-331; J. DE CHÍA, *El ducado y el principado de Gerona*, Girona, V. Dorca 1881, 138 p.; *Bandos y Bandoleiros en Gerona. Apuntes históricos desde el siglo XIV hasta mediados del XVII*, 3 vols., Girona 1888-1890, 395 + 368 + 622 p.; C. PUJOL I CAMPS, *Gerona en la Revolución de 1640*, Girona 1881,

Aproximacions puntuals, amb consultes arxivístiques parcials i amb una pretensió de caire més aviat divulgador, s'havien produït sempre⁴, i assenyaladament els

168 p.; S. SAMPERE Y MIQUEL, *Invasión de los árabes en la provincia de Gerona y reconquista: estudio histórico*, Girona, Certamen de la Asociación Literaria 1884, 209 p.; Joseph CALMETTE, *Le marquis de Gotbie*, dins «Annales du Midi», XIV (1902), 191-193; J. R. CARRERAS Y BULBENA, *Carles d'Àustria y Elisabet de Brunswichwolfenbüttel a Barcelona y Girona*, Barcelona, Ed. L'Avenç 1902, 587 p. (text en català i en alemany); F. CODERA, *Narbona, Gerona y Barcelona bajo la dominación musulmana*, dins «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», III (1909-1910 [1911]), 178-202; Ferran VALLS I TABERNER, *Els Usatges i Consuetuds de Girona*, dins «Revista de Catalunya», VI (1927), 492-503; A. L. JAVIERRE MUR, *Matba de Armanyach, duquesa de Gerona*, Madrid 1930, 146 p.; Josep MORERA I SABATÉ, *Del bisbe desconegut al bisbe egregi (Un capítol de l'episcopologi gironí)*, Girona 1933 [reproduït dins *Miscelánea Excmo. Doctor José Morera en su Octogésimo Aniversario* (Biblioteca Filològica Històrica XXI), Sant Cugat del Vallès, Instituto Internacional de Cultura Romànica de la Excma. Diputación Provincial de Barcelona 1967, 149-154; Juan Biclarens, dins «Homenatge a A. Rubió i Lluch. Miscel·lània d'Estudis Literaris, històrics i lingüístics», vol. II, Barcelona 1936, 59-84; i dins *Miscelánea, o. c.*, 79-104; Ll. MARQUÈS I CARBÓ, *Una històrica institució municipal de caràcter econòmic. La taula de canvi i comuns dipòsits de la ciutat de Girona. Contribució a l'estudi de la història del dret municipal i de l'economia catalana*, Barcelona, Imp. S. Rosàs 1935, 118 p.

3. Vam estudiar les aportacions de la «Revista de Gerona» en el camp dels textos catalans antics en el butlletí bibliogràfic aparegut a «ATCA», 7/8 (1988-1989), 303-322; allí vam fer una valoració sumària de l'estat de les recerques erudites anteriors a l'aparició de la «Revista», que ací no repetim. Per tenir una idea més precisa del que van fer els homes de la «Revista» en aquest camp, caldria afegir-hi alguns títols: Emili GRAHIT PAPELL, *La secció de manuscrits de la Biblioteca Pública de Gerona*, dins «Biblioteconomia» (1848), 66 p.; *Los manuscritos de la Biblioteca Provincial de Gerona. Obra póstuma*, Barcelona, Imp. de la Casa Provincial de Caridad 1949, 20 p.; Enric-Claudi GIRBAL, *El Príncipe de Gerona. Historia de este título y noticia de los personajes que lo usaron, precedido de varios datos referentes al ducado de la misma ciudad, con un apéndice de documentos*, Girona, G. Cumané y Fabrellas 1865, 59 p.; Manuel de BOFARULL Y DE SARTORIO, *Poesías religiosas catalanas copiadas del índice que se custodia en el Archivo de la catedral de Gerona, Petri Michaelis Carbonelli Adversaria*, dins «Revista Històrica Latina», II (1875), 61-64, 102-108; Emili GRAHIT Y PAPELL, *Francisco Xavier Dorca, sa vida y sas obras*, dins «La Renaixensa», I (1871), 171-173, 183-185, 195-198, 209-211; *Mostra de quatre manuscrits del s. XIV* dins *ib.*, II (1872), 99-100, 115-117; *Memoria sobre la vida y obras del escritor geroní En Francesch Eximenes*, dins *ib.*, III (1873), 185-188, 195-199, 208-212, 234-236, 245-247, 256-260, 266-269; *Llibre Vert del Cabildo de la Catedral de Girona*, dins «Revista Històrica Latina», IV (1877), 118-119, 165-173, 365-375; *Catalanes ilustres. El inquisidor fray Nicolás Eymerich*, Girona, Imp. M. Llach 1878, 140 p.; *Catalanes ilustres. El cardenal Margarit*, Girona, Tip. del Hospicio Provincial 1885; *Los manuscritos de la Biblioteca Provincial de Gerona* [obra póstuma], Barcelona, Casa Provincial de Caridad 1948, 20 p.; A. BRUTAILS, *Bible de Charles V et autres Ms. du Chapitre de Gerone*, dins «Bibliothèque de l'École des Chartes», 47 (1886), 637-645 [publicat en traducció castellana dins «Revista de Gerona», XI (1887), 112-120; CASINO GERUNDENSE, *Catálogo de la Biblioteca del Casino Gerundense*, Girona, Imp. Pacia Torres 1894, 235 p.; *Primer suplemento al Catálogo de la Biblioteca del Casino Gerundense*, Girona, Imp. Pacia Torres 1896, 45 p.; *Segundo suplemento al Catálogo de la Biblioteca del Casino Gerundense*, 1906, Girona, Imp. Pacia Torres 1906, 55 p.; J. PASCUAL Y PRATS, *Notas para una bibliografía médica de la provincia de Gerona*, Girona, Imp. Pacia Torres 1896, 47 p.; J. BOTET Y PARET, *Breves necrologías de los escritores más notables, bijos de la provincia de Gerona que han cultivado las letras patrias durante el presente siglo*, Girona, Certamen Literario de Gerona 1893, 129 p.; E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Un document relatif à la ville de Perpignan conservé aux Archives de Finances de Gerone (Espagne)*, Perpinyà, Imp. Payret 1901; *Jofre de Foixà (1267-1295). Nota biogràfica*, Barcelona, Imp. Altés

darrers anys del segle XX, com és ara les obres que cap al final de la seva vida Jaume Marquès i Casanovas havia dedicat a la Girona vella⁵. Però per aquest camí hom no hauria passat de l'enfarinada. La informació disponible permetia anar molt més enllà, si hom decidia de treballar-la a fons. Més encara, fins aleshores ningú no s'havia preocupat de posar un cert ordre pròpiament urbanístic en la massa de notícies que eren simples esments de compres i vendes, establiments, afrontacions copsables aquí i allà, en escriptures públiques o privades, en tot tipus d'instruments jurídics, en els llibres de l'administració comtal, eclesiàstica i municipal, en documentació militar, etc. Un petit grup d'arqueòlegs va veure l'interès que podria tenir per a una història de la ciutat organitzar la massa disponible de notícies a través del filtre de la reconstrucció de la trama urbanística de la ciutat: *forma urbis*. Un trencaclosques gegantí, projectat sobre l'espai físic de la Girona medieval i moderna, i sobre el temps històric real de la ciutat a partir de l'any 785. Es tractava d'una mena d'excavació en els documents que va desembocar amb una naturalitat perfecta en el complement que necessitava: l'excavació arqueològica o, quan aquesta no era factible, una reflexió molt contrastada de les campanyes arqueològiques del passat i de les més recents⁶ i, al capdavant, l'examen *in situ* del document arqueològic tal com ha arribat fins a nosaltres.

1910, 16 p.; J. B. TORROELLA, *Índice sistemático de lo publicado en los treinta volúmenes de los certámenes de la Asociación Literaria (1872-1901)*, dins «Certamen de la Asociación Literaria», XXX (Girona 1901), 203-234; Guillem Maria de BROCA, *Un manuscrit del Llibre del Consolat de Mar. Creació del Consolat Mercantívol a Girona*, dins «Revista Jurídica de Catalunya», 22 (1916), 567-574; Josep MORERA I SABATÉ, *Los papiros de la catedral de Gerona*, dins «Boletín Eclesiástico Diocesano», Girona 1927, 16 p. [reproduït dins «Studia Papyrologica», III (Barcelona 1964), 7-17, i dins *Miscelanea, o. c.*, Sant Cugat del Vallès 1967, 105-118.]

4. Darrerament han aparegut les primeres valoracions del treball que l'Institut d'Estudis Gironins va reprendre, amb les dificultats i limitacions que hom pot suposar, a partir del 1946. No deixa d'ésser simptomàtic que els «AIEG» s'obrissin amb l'article de Tomàs CARRERAS I ARTAU, *Homenaje a la «Revista de Gerona» (1876-1895)*, publicat a les pàgines V-VII del primer volum d'aquell anuari. Per a la valoració sobredita, la tasca dels «Anales» i els homes que hi van treballar, cf. Pere DE PALOL, *L'Institut d'Estudis Gironins ha complert cinquanta anys*, dins «Institut d'Estudis Gironins. Mig segle de vida acadèmica (1946-1996)», Girona 1998, 7-20; Enric MIRAMBELL, *L'IEG, 50 anys d'itinerari cultural a la ciutat de Girona*, dins *ib.*, 21-31.

5. Cf. *Girona Vella 1 i 2*, Girona, Grafis-Sant 1979, 171 i 175 p.; *Indrets de Girona (III)*, Girona, Ajuntament de Girona - Grafis-Sant 1981, 205 p.; *Casals de Girona (IV)*, Girona 1984, 347 p.

6. Cf. Josep de Calassanç SERRA I RÀFOLS, *Excavaciones en Gerona*, dins «Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales 1941», II, Madrid 1942; *Excavaciones en las murallas romanas de Gerona*, dins «Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales 1942», III, Madrid 1943; *El recinto antiguo de Gerona*, dins «Archivo Español de Arqueología», 47 (1942), 114-135; F. RIURÓ Y LLAPART, *El poblado de la Creneta*, dins «Ampurias», V (1943), 117; Miquel OLIVA PRAT, *Procedencia de un jarro visigodo del Museo de Gerona*, dins «Ampurias», VII-VIII (1945-1946), 370-371; *Nuevas estaciones romanas en Riudellots de la Creu, la Mota y Palol de Rebardit*, dins «AIEG», III (1948), 246-251; *Restos romanos del Museo Arqueológico Provincial de Gerona. Sección Lapidaria*, dins «Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales», IX-X (1948-1949 [1950]), 74-88; *Tesela arqueológica. Más sepulturas de fosa en el Puig d'en Roca*, dins «Revista de Gerona», 13 (1960), 73-74; *Nuevos descubrimientos en el Puig d'en Roca*, dins «Revista de Gerona», 16 (1961) 87-88; *Un grupo de cabañas preromanas en Montilivi (Gerona)*, dins «Pyrenae», VI (1970), 213-224; Lluís G. CONSTANS, *¿Transcurría por Guialbes la vía Augusta? Hallazgo de un importante documento*, dins «AIEG», V (1950), 223-227; Carlos CID PRIEGO, *El*

La tasca era d'una complexitat excitant pel seu caràcter agosarat i perquè representava un esforç gairebé impossible de coronar. Dos factors la feien abordable: el

mausoleo romano de Vilablareix. Topografía y toponimia, dins *ib.*, 228-234; J. COLL CASTANYER, *Importantes hallazgos arqueológicos en el campanario románico de Breda*, dins *ib.*, VI (1951), 354-358; Marta COROMINAS, *Nota preliminar sobre el poblado romano de Besalú*, dins *ib.*, 307-314; J. MARQUÈS CASANOVAS, *Importantes hallazgos arqueológicos en la Catedral de Gerona*, dins «Revista de Gerona», 14 (1961), 39-44; *Hallazgos arqueológicos en la Catedral*, dins «Revista de Gerona», 44 (1968), 3-8; J. CANAL – E. CARBONELL, *Una nova estació paleolítica: "Sobre Pedret" (Girona)*, dins «Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona», 2 (1979), s. p.; *Les estacions prehistòriques del Puig d'en Roca. Una visió dels pobladors més antics de les nostres terres*, Girona 1979, 101 p.; JOSEP CANAL ROQUET, *Arqueologia de les comarques gironines*, dins «Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona», 3 (1980), 27-29; M. Aurora MARTÍN, *La colección arqueológica de la Fontana d'Or*, dins «Revista de Gerona», 69 (1973), 33-35; *Excavaciones de salvamento efectuadas por el Servicio de Investigaciones arqueológicas de la Diputación*, dins «Revista de Gerona», 70 (1975), 20-26; *Notícia sobre unes troballes romanes a l'Institut Vell de Girona*, dins «Revista de Girona», 81 (1977), 335-338; *Excavaciones de salvamento en el tramo de autopista Gerona-Figuera*, dins «Congreso Nacional de Arqueología. Vitoria 1975», Saragossa 1979, 1113-1128; J. M. NOLLA I BRUFAU, *La ciudad romana de Gerunda*, (resum de la tesi doctoral), Bellaterra, U. A. B. 1972, 60 p.; *Serra i Ràfols i el coneixement científic de l'antiga Gerunda*, dins «Revista de Girona», 84 (1978), 257-263; *La ceràmica d'engalba blanca. Una nova aportació a l'estudi del període baix-republicà (segles II-I a. C.) al nord-est del Principat*, dins «Estudi General», 1 (1981), 51-62; *L'habitatge: la casa rural i la casa urbana*, dins «Roma a Catalunya», a cura de Marc MAYER, Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis 1992, 140-149; *Les ciutats romanes del Nord-Est de Catalunya. Els municipis flavis*, dins «Homenatge a Miquel Tarradell. Estudis Universitaris Catalans», Barcelona 1993, 659-665; *Arqueologia romana. Balneario de Caldas*, dins «Investigación y Ciencia», 226 (juliol 1995), 33-34; *Organització i explotació del territori sota l'imperi*, dins Borja DE RIQUER (dir.), «Història, política, societat i cultura dels països catalans», vol I, *Els temps prehistòrics i antics fins al segle V*, a cura d'Emili Junyent, Barcelona, Gran Enciclopèdia Catalana 1996, 302-315; *Producció manufacturera i industrial*, dins *ib.*, 316-317; *La ciutat antiga*, Girona 1997 (Col·lecció Girona Itineraris, 7); J. M. NOLLA i E. SANMARTÍ, *Algunes consideracions entorn de la romanització del Nord-est de Catalunya*, dins «Hannibal Pyrenaeum transgreditur. XXII Centenari del pas d'Anníbal pel Pirineu (218 a. C. – 1982 d. C.). 5è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Puigcerdà 1982», Puigcerdà 1984, 13-27; J. MERINO, J. M. NOLLA, M. SANTOS, *El municipi d'Aquae Calidae (Caldes de Malavella). Darreres novetats*, dins *ib.*, 218; J. CASAS Y GENOVER, *Aproximació a l'estudi de la Via Augusta a les comarques de Girona (I i II)*, dins «Revista de Girona», 87 (1979), 109-118; 88 (1979), 193-199; *La xarxa viària romana a les comarques de Girona. Assaig metodològic*, dins «Estudi General», 1 (1981), 63-68; F. RIURÓ I LLAPART – M. FUSTÉ I ARA, *Les estacions prehistòriques del Puig d'en Roca. Les necròpolis neolítiques del Puig d'en Roca (Girona) i Sant Julià de Ramis*, Girona 1980, 90 p.; S. SERRA, R. GUTIÉRREZ, E. CARBONELL, J. CANAL, *Puig d'en Roca III. Un nuevo lugar de ocupación del Paleolítico Inferior en el valle medio del Ter*, dins «Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona», 4 (1981), 4-15; Josep CASAS i GENOVER, *Les bornes mil·liàries de Palau Sacosta i Sarrià de Ter*, dins «AIEG», XXVI (1982-1983), 131-141; J. M. NOLLA i J. CASAS, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana del nord-est de Catalunya*, Girona 1984; J. CASAS i GENOVER, *Exploracions i excavacions a la vil·la romana del Mas Gusó (Albons-Belcaire)*, Baix Empordà, dins «AIEG», XXX (1988-1989), 9-35; *Instruments de cirurgia en vil·les romanes de les comarques de Girona*, dins *ib.*, XXXII (1992-1993), 9-20; J. MERINO, J. M. NOLLA, M. SANTOS, *El conjunt termal del Puig de Sant Grau (Caldes de Malavella, La Selva)*, dins «Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona», Sant Feliu de Guíxols 1992, 62-88 + III làmines sense numerar; N. M. AMICH, J. CASAS, J. M. NOLLA, *Ca n'Espolla. Una vil·la d'època romana a Celrà (Gironès)*, dins *ib.*, 97-99 + tres làmines sense numerar; J. MERINO, J. M. NOLLA, M. SAN-

tamany relativament limitat de la trama urbana —*parva Gerunda*— i, contrastant amb això, la riquesa dels fons documentals dels quatre arxius gironins: Arxiu de la

TOS, *El conjunt termal del Puig de Sant Grau (Caldes de Malavella, la Selva)*, dins «Tribuna d'Arqueologia 1991-1992», Barcelona 1993, 97-101, i dins «Utilització de l'aigua a les ciutats romanes. Documents d'Arqueologia Clàssica», 0 (Tarragona 1993), 132-137; J. M. NOLLA, J. SAGRERA, F. P. VERRIÉ, D. VIVÓ, *Els mosaics de can Pau Birol*, Girona 1993; J. M. NOLLA, J. SAGRERA, *Els mosaics de la vil·la del Pla de l'Horta*, dins «Cypsela», X (1993), 145-158; *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva*, pròleg de Marc MAYER, Santa Coloma de Farners 1994; J. MERINO, J. M. NOLLA, M. SANTOS, *L'edifici termal del Puig de Sant Grau. Una visió de conjunt*, dins «Segones jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona», Torroella de Montgrí 1994, 137-146; J. M. NOLLA – I. RODÀ, *La campanya d'excavacions de 1991 a Santa Maria de Panissars (La Jonquera, Alt Empordà)*, dins «Primeres jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona», Sant Feliu de Guíxols 1992, 78-81; J. CASTELLVÍ, J. M. NOLLA, I. RODÀ, *Les excavacions arqueològiques a Santa Maria de Panissars, Portús (Vallespir)/La Jonquera (Alt Empordà). Estat de la qüestió*, dins «Tribuna Arqueològica», (1990-1991 [Barcelona 1992]), 63-71; *Els trofeus de Pompeu*, dins «La ciutat en el món romà. Pre-actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica», vol. II, Tarragona 1993, 86; J. M. NOLLA, I. RODÀ, *Excavacions a Santa Maria de Panissars. Una visió de conjunt*, dins «Segones Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona», Torroella de Montgrí 1994, 93-99; *Pompey's Trophies*, dins «La ciutat en el món romà. Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica», vol. II, Tarragona 1995, 93-96; *La identificación de los Trofeos de Pompeyo en el Pirineo*, dins «Journal of Roman Archaeology», 8 (1995), 5-18; J. M. NOLLA, *Arqueología romana. Balneario de Caldas*, dins «Investigación y Ciencia», 226 (juliol 1995), 33-34; J. MERINO, J. M. NOLLA, M. SANTOS, *L'edifici termal del Puig de Sant Grau. Una visió de conjunt*, dins *ib.*, 109-116; M. AURORA MARTÍN I ORTEGA, *Els antecedents ibèrics de la ciutat de "Gerunda"*, dins *ib.*, 89-108; J. CASAS, P. CASTANYER, J. M. NOLLA, J. TREMOLEDA, *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est*, Girona 1995; J. M. NOLLA, *La Girona Romana*, dins «Girona a l'abast, IV, V, VI», Girona 1996, 19-24; Toni NÀCO, *La crisi financera romana dels anys 216/215 a. C. i els seus efectes en els mecanismes d'aprovisionament dels exèrcits escipionics a la península Ibèrica durant la II guerra púnica*, dins «AIEG», XXXVI (1996-1997), 287-298; Maria Josep CONDE I BERDÓS, *Noves dades sobre la presència de ceràmica ibèrica al Mediterrani occidental: materials republicans i imperials de les comarques gironines*, dins *ib.*, 335-346; Eudald VILAS I PUJOL, *La Tarraconense mediterrània a partir de Plini el Vell*, dins *ib.*, 481-493; Lluís PALAHÍ GRIMAL, *La dualitat camp-ciutat al nord-est català a principi del s. III*, dins *ib.*, 583-597; J. BURCH, J. M. NOLLA, *Nuevas aportaciones a la romanización del nordeste de Cataluña*, dins «Actas del XXIII Congreso Nacional de Arqueología. Elche 1995», Saragossa 1997, 33-36; G. CASTELLVÍ, J. M. NOLLA, I. RODÀ, *Les stations routières. Summum Pyrenaicum*, dins «Voies romaines du Rhône à l'Èbre: via Domitia et Via Augusta», a cura de G. CASTELLVÍ, J.-P. COMPS, J. KOTARBA i A. PÉZIN, (Documents d'Archéologie Française, 61), París 1997, 56-57; M. MAYER, J. M. NOLLA, I. RODÀ, *Les stations routières. Deciana, Iun-caria, Cinniana, Gerunda, Aquae Voconiae, Seterrae, Praetorium, Semproniana, Arrago, Ad Fiones, Barcino, Antistiana, Stabulum Novum, Palfuriana*, dins *ib.*, 128-134; M. MAYER, J. M. NOLLA, I. RODÀ, *Les stations routières. Oleastrum, Sub Saltu, Pinon/Pinun, Tria Capita, Dertosa*, dins *ib.*, 138-140; Alexandra CHAVARRÍA i ARNAU, *Els establiments rurals del llevant de la Tarraconesa durant l'antiguitat tardana: transformacions arquitectòniques i funcionals*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 9-30; Maria del Rosario PÉREZ CENTENO, *Análisis evolutivo de Gerunda, Baetulo e Iluro en el siglo III DC*, dins *ib.*, 31-38; J. M. CASAS i J. M. NOLLA, *Nouvelles données sur la Via Augusta dans le secteur nord-est de la Catalogne*, dins *ib.*, 142-148; J. M. NOLLA, J. SAGRERA, *Ciutat de Gerunda*, dins «Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X», dirigida per Pere DE PALOL, Barcelona 1999, 99-100; *Girona. La ciutat carolíngia*, dins «Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic», Barcelona 1999, 77-79; J. BURCH, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J.

Catedral (ACSG), Arxiu Diocesà (ADG), Arxiu Històric Municipal de Girona (AHCG) i Arxiu Històric de Girona (AHG), dipòsits quasi inexhauribles, si hom s'hi deixa empresonar. Milions de documents posats per escrit amaguen —i guarden— el món del passat de la ciutat, un món ara reduït a escriptures que semblen mortes, però que ho són tot menys cendra: la paraula escrita ha guardat la realitat històrica viva de la ciutat i dels seus ciutadans. Els qui tenen la servitut i el privilegi de sentir-se atrets per la vida sepultada en els documents saben que sovint aquesta vida és molt rica, amb l'avantatge que de la vida passada en coneixem l'extensió i els límits dins els quals es pot documentar i, ulteriorment, interpretar. A Girona la possibilitat de documentar és descomunal, i deu ser per això que, des del temps de la Renaixença, hom s'ha atansat als documents amb relativa calma. Finalment, però, els esforços dels últims anys en ordre a posar a l'abast dels estudiosos els cartularis i col·leccions de documents bàsiques i l'aparició dels primers estudis sistemàtics sobre la Girona medieval⁷ han fet practicable la il·lusió de recomposar el trencaclosques gegantí de la

SAGRERA, D. VIVÓ, *Excavacions en el poblat ibèric de Sant Julià de Ramis*, dins «Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona», Olot 2000, 87-91; J. BURCH, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA i D. VIVÓ, *La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un procés complex de reorganització del territori*, dins «Empúries», 52 (2000), 11-28; J. M. NOLLA, *Els trofeus de Pompeu*, dins *Història de l'Alt Empordà*, coordinada per Pere GIFRE, Girona 2000, 209-212; M. SUREDA, G. VIEIRA, J. SAGRERA, J. BURCH, J. M. NOLLA, *Excavacions al castell de Bufalaranya (Roses, alt Empordà)*, dins *ib.*, 207-209; Carles BUENACASA PÉREZ – Jordina SALES CARBONELL, *Importància geopolítica d'una ciutat en època visigoda: Girona després de Vouillé (ss. VI-VII)*, dins «AIEG», XLII (2001), 59-75; J. M. NOLLA, *El sistema defensiu de la ciutat de Gerona en la Edat Mitjana*, dins «Défendre la ville dans les pays de la Méditerranée occidentale au Moyen Âge. Mospeliensia Medievalia», 1 (2002), 173-194; J. BURCH, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, D. VIVÓ, *El poblat ibèric de Sant Julià i el seu territori*, «Territori polític i territori rural durant l'edat de ferro a la Mediterrània Occidental. Actes de la taula rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000», Girona 2002, 177-182; J. M. NOLLA, *La historiografia arqueològica a Girona entre la proclamació de la República i la fi del franquisme*, dins «L'arqueologia a Catalunya durant la República i el franquisme (1931-1975). Actes de les Jornades d'Historiografia celebrades a Mataró els dies 24 i 25 d'octubre de 2002. Homenatge a Maria Ribas i Bertran (1902-1996) en el centenari del seu naixement», a cura de J. BARBERÀ i J. GARCIA, Mataró 2003, 141-154; J. M. NOLLA, *La casa romana. De la domus urbana a la vil·la rústica*, dins «El mosaic romà de "els orígens de Roma"», Barcelona 2004, 11-27; el mateix i L. PALAHÍ, i M. SUREDA, *Una guerra litúrgica amb inscripció trobada a Sant Julià de Ramis*, dins «Butlletí arqueològic», V, 25 (2003), 255-269; J. BURCH, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA, D. VIVÓ, *El castellum de Sant Julià de Ramis (Gironès). Darreres novetats*, dins «Tribuna Arqueològica 2001-2002», Barcelona 2005, 189-205; J. M. NOLLA, J. CASAS, J. SAGRERA, D. VIVÓ, *La Torratxa (Vilablareix, el Gironès)* dins *In suo fundo. Els cementiris rurals de les antigues ciutats d'Emporiae, Gerundae i Aquae Calidae* [= «Estudi General», 25] (2005), 211-225; J. M. NOLLA, J. CASAS, *Cal Temple (Aiguaviva, el Gironès)*, dins *ib.*, 227-229; Cristian FOLCH IGLESIAS, *El poblament al nord-est de Catalunya durant la transició a l'edat mitjana (segles V-XI dC)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLI (2005), 37-65; J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, D. VIVÓ, *Santa Caterina i el Mercadal. Conèixer el passat per viure el futur*, Girona 2006; J. BURCH, G. GARCIA, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA, D. VIVÓ, I. MIQUEL, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 2. El castellum*, Girona 2006. 206 p.; I. MIQUEL, J. M. NOLLA, D. VIVÓ, *Sant Julià de Ramis. La porta de la muralla i espais annexos (2004-2005)*, dins «Vuitenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona», Roses 2006, 215-218.

7. Pel que fa a cartorals i col·leccions documentals civils, cf. *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*, a cura de Christian GUILLERÉ, Ajuntament de Girona-Fundació Noguera,

forma urbana de la ciutat a través de l'espai i el temps. És així com va néixer la idea de la col·lecció «Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica» (en endavant, HUG).

Lleida 2000, 746 p.; *Llibre Vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*, a cura de Griselda JULIOL i ALBERTÍ, Ajuntament de Girona-Fundació Noguera 2001, 757 p.; M. Josepa ARNALL i JUAN (+), *Letres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*, 4 vols., Ajuntament de Girona-Fundació Noguera 2000, 2092 p.; Joan VILLAR i TORRENT, Núria SURIÀ i VENTURA, Joan BOADAS i RASET, Lluís-Esteve CASELLAS i SERRA, *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862)*, 3 vols., Ajuntament de Girona-Fundació Noguera-Caixa de Girona 2005, 2012 p. Pel que fa als cartorals i col·leccions eclesiàstiques, cf. *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona, (s. IX-XIV)*, a cura de Josep Mª MARQUÈS, Fundació Noguera, Barcelona 1993, 2 vols., 865 p.; Josep Mª MARQUÈS, *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Fundació Noguera, Barcelona 1997, 723 p.; Ramon MARTÍ, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona*, Fundació Noguera, Barcelona 1997, 605 p.; Lluís G. CONSTANS i SERRATS, *Diplomatari de Banyoles*, vols. I-IV, Olot i Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals 1985-1991, 324, 490, 364 i 436 p.; Josep M. MARQUÈS i PLANAGUMÀ, *Pergamins de la Mitra (891-1687)*. Arxiu Diocesà de Girona, Generalitat de Catalunya Servei d'Arxius – Patronat Francesc Eiximenis, Girona 1984, 191 p.; *El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, I. E. C., Barcelona 1986, 156 p.; Esteve PRUENCA i BAYONA (†), *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, a cura de Josep M. MARQUÈS, Fundació Noguera, Barcelona 1995, 396 p.; Josep M. PONS i GURI – Hug PALOU i MIQUEL, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria de Besalú (segles X-XV)*. Fundació Noguera, Barcelona 2002, 171 p.; Jaume DE PUIG i OLIVER – Josep Maria MARQUÈS i PLANAGUMÀ, *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV*, vol. I (n. 1-620), *Bernat de Vilamarí (1292-1312)*, *Pere d'Urrea (1325-1328)*, *Gastó de Montcada (1328-1334)*, *Arnau de Mont-rodon (1335-1348)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya - Ajuntament de Girona, Barcelona 2007, 745 p. Impossible de passar per alt la publicació recent de *Catalunya Carolíngia. Volum V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada, I i II part*, a cura de Santiago SOBREQÜÉS i VIDAL, Sebastià RIERA i VIADER, Manuel ROVIRA i SOLÀ, revisat i completat per Ramon ORDEIG i MATA, I. E. C., Barcelona 2003, 696 p. Esmert especial mereixen els estudis sobre la Girona medieval de Christian GUILLERÉ: *La noblesse du diocèse de Gérone à la fin du XIVe et au début du XVe siècle*, treball de llicenciatura inèdit, Toulouse-Le Mirail 1972; *Un marchand de Gérone vers 1330: Pere Vilar*, dins «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña», XVIII (1979), 223-254; *Les archives de Gérone: le fonds du XIVe siècle*, dins «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña», XX (1979), 119-123; *Aspects de la société géronaise à la fin du XIVe siècle. Approches topographique et professionnelle à travers le registre de taille de 1388*, dins «AIEG», XXV-I (1979-1980), 333-355; *Assistance et charité à Gérone au début du XIVe siècle*, dins *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, C.S.I.C., Barcelona 1980, 191-204; *Une institution charitable face aux malheurs du temps: la Pia Almoïna de Gérone (1347-1380)*, dins *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, C.S.I.C., Barcelona 1981-1982, 315-345; *Réaction sociale et agitation 'menestral' à Gérone. À propos d'un privilège de l'infant Joan (1er février 1376)*, dins «AIEG» (Actes de les Jornades d'Història i Cultura. Centenari del naixement de Carles Raho-la 1981-1939), XXVI (1982-1983), 143-158; *Les Visites Pastorales en Tarraconaise à la fin du Moyen Age (XIVe-XVe s.)*. *L'exemple du diocèse de Gérone*, dins «Mélanges de la Casa de Velázquez», XIX/1 (1983), 125-167; *Critères médiévaux de l'étude 'comarcale': le cas de la Selva, à travers les enquêtes épiscopales*, dins «Actes de la XXVIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Santa Coloma de Farners 22-23 d'octubre de 1983», Centre d'Estudis Comarcals de la Selva-Quaderns de la Selva 1983, 85-101; *Els oficis en la Girona del segle XIV*, dins *Gremis i Oficis a Girona*, Ajuntament de Girona 1984, 13-44; *La peste noire à Gérone (1348)*, dins «AIEG», XXVII (1984), 87-161; *Les Géronais dans l'élan de la Couronne d'Aragon (1313-1339)*, dins «XI Congresso di storia della Corona d'Aragona. Palermo-Trapani-Erice 25-30 aprile 1982. La società mediterranea all'epoca del Vespro», vol. III, Palermo 1984, 183-194; *Le crédit à Gérone*

Com que el fet és prou rar, no serà inútil donar-ne els detalls essencials. I de seguida es fa imprescindible esmentar els noms: per començar, el del sr. Josep Canal i Roquet, avantatjadament conegut com estudiós dels remences i com animador de l'Associació Arqueològica de Girona des del 1973, ben coneguda per les activitats que organitza en el camp de la curiositat per i la difusió del patrimoni arqueològic gironí, català i espanyol, hereva i actualitzadora de l'esperit de l'excursionisme científic, un dels millors i més decisius invents dels catalans de la Il·lustració ençà. La passió de Canal i Roquet per l'arqueologia l'ha dut al moll de l'ós de la qüestió: la curiositat per saber què deien els documents a propòsit de l'arqueologia, és a dir, de la ciutat tal com s'ha estructurat en el temps. Segons confessió pròpia, quan l'any 1975, any de la mort del dictador Franco, tothom s'adelerava a participar en les perspecti-

au début du XIVe siècle, dins «Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada a la Historia del Notariado. La Documentación Notarial y la Historia», II, Santiago de Compostela 1984, 363-379; *Diner, poder i societat*, Girona 1984, 251 p.; *Politique et société: les jurats de Gérone (1323-1360)*, dins *Actas del Coloquio sobre la Ciudad Hispánica durante los siglos XIII al XVI*. La Rábida (Sevilla) 14-19 de septiembre de 1981), Madrid, Universidad Complutense 1985, 1443-1453; *Ville et féodalité dans la Catalogne du Bas Moyen Age*, dins «Estudi General», 5-6 (1985-1986) [= «La formació i expansió del feudalisme català. Actes del col·loqui organitzat pel col·legi universitari de Girona (8-11 de gener del 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal»], 447-466; *L'activitat de les comunitats jueves de Torroella de Montgrí i La Bisbal a la primera meitat del segle XIV*, dins *Jornades d'Història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas*, Girona 1987, 145-149; *Le milieu médical géronais au XIVe siècle*, dins *Santé, Médecine et Assistance au Moyen Age. Actes du 110e Congrès national des Sociétés Savantes, Montpellier 1985*, Paris 1987, 268-271; *Juifs et chrétiens à Gérone au XIVème siècle*, dins «Jornades d'història dels jueus a Catalunya. Actes. Girona, abril 1987», Ajuntament de Girona 1990, 45-65; *Girona al segle XIV*, 2 vols., Ajuntament de Girona-PAM 1993-1994, 504 i 500 p. No voldríem passar per alt en aquesta nota, obviant les obres de divulgació, alguns treballs de diversa naturalesa que han aportat aclariments variats sobre la configuració de la Girona medieval i que sens dubte han obert noves línies d'investigació: Josep CANAL I ROQUET, *La torre Gironella, castell del comtat de Girona*, dins «Revista de Girona», 35 (1989), 159-164; Lluís PALAHÍ I GRIMAL, *Excavacions a dos convents de la ciutat de Girona*, dins «AIEG», XXXIX (1998), 53-69; Narcís M. AMICH I RAURICH, *Algunes informacions sobre el bisbe de Girona NONNITUS (621-625). Els testimonis literaris i històrics d'Ildefons de Toledo i Brauli de Saragossa*, dins *ib.*, XL (1999), 67-83; Michael MCGAHA, *El Tapís de la Creació i els cabalistes de Girona*, dins *ib.*, XLI (2000), 9-26; Jordi BOLÓS – Víctor HURTADO, *L'aportació de la cartografia a l'estudi de la ciutat de Girona i el seu territori en època carolíngia*, dins *ib.*, XLII (2001), 103-114; Josep M. MARQUÈS, *El temple de Sant Feliu de Girona*, dins *ib.*, 131-150; Jordi SAGRERA I ARADILLA – Marc SUREDA I JUBANY, *Un casal medieval amb torre: "La pabordia" de Girona*, dins *ib.*, 243-260; Marc SUREDA I JUBANY, *Dos itineraris litúrgics per la Girona medieval i moderna*, dins *ib.*, 281-303; Ramon GALDON I GARCIA, *Henoc al Brodat de la Nova Creació de Girona*, dins *ib.*, XLIV (2003), 103-132; Pere FREIXES I CAMPS, J. M. NOLLA I BRUFAU, *Els precedents de la catedral gòtica*, dins *ib.*, 25-45; Gabriel ROURA, *L'Escriptorium de la catedral de Girona*, dins *ib.*, 59-68; Narcís M. AMICH I RAURICH, *L'Epistula 3 d'Innocenci I (402-417): En els orígens de la seu episcopal tardoantiga de Gerunda*, dins *ib.*, 131-140; E. CANAL – J. CANAL – J. M. NOLLA – J. SAGRERA, *L'entrada del complex episcopal dins els murs entre els segles X-XI*, dins *ib.*, XLV (2004), 141-159; Pere FREIXES, J. M. NOLLA – J. SAGRERA – Marc SUREDA, *La Seu, promotora urbanística de les escales de la Pera*, dins *ib.*, 283-297; Narcís SOLER I MASFERRER, *El Palau Episcopal de Girona al segle XV*, dins *ib.*, 589-665; Marc SUREDA I JUBANY, *El "dormitori nou" de la Seu: noves dades per a la datació del claustre de la Catedral de Girona*, dins *ib.*, 679-685; Eduard SIERRA VALENTÍ – Santi SOLER I SIMON, *Un document de l'any 1360 relacionat amb el fossar dels jueus a Girona*, dins *ib.*, XLVI (2005), 167-179.

ves polítiques que aquella mort havia obert, Josep Canal es va sentir mogut per un altre neguit: fer quelcom útil per al país, quelcom que no depengués de la volatilitat de la política d'ofici, quelcom que pogués quedar. Es va llançar als arxius, buscant la documentació sobre el fet remença anterior a la que havia utilitzat Vicens i Vives en els seus estudis, i que el mateix Vicens recomanava que es busqués, per tal d'arrodonir els resultats assolits en els seus treballs. A l'Arxiu Notarial d'Olot Josep Canal va trobar-hi tota la documentació que volia sobre els remences del castell d'Hostoles, cas paradigmàtic. Els estudis foren completats amb visites a d'altres arxius: ACA, ACSG, ADG, AHG, AHMG⁸. L'aplec de la documentació remença el posà en contacte amb una altra realitat: l'estructura física de la ciutat de Girona, amb una gran presència de l'Església com a propietària de terrenys urbans. A més, Canal constata que la ciutat que sortia en la documentació era pràcticament idèntica a la ciutat que ell havia pogut observar en la seva joventut. Hi havia hagut canvis considerables en la propietat de les coses, en les iniciatives econòmiques, ja no diguem en la situació política, però la ciutat de Girona havia assolit a partir del segle XIV una forma que restaria gairebé immutable fins a principis del segle XX, quan van caure les últimes restes de la muralla del Mercadal, acabada de construir a principis del segle XV. En endavant, Canal es llançaria a explorar tota la documentació possible per tal d'extreure'n les dades que poguessin ajudar a reconstruir, amb els croquis adequats, els canvis que la ciutat havia experimentat al llarg dels segles. Aparegueren les primeres fitxes, ben conservades fins al dia d'avui, i que l'amabilitat del sr. Canal ha permès de consultar al qui signa aquestes ratlles.

Al costat de Josep Canal i Roquet, cal esmentar els altres membres d'un equip que les circumstàncies van ajudar a formar d'una manera que sembla providencial: Eduard Canal i de Diego, Josep M. Nolla i Brufau, Jordi Sagrera i Aradilla. La circumstància en aquest cas no fou res més que la necessitat que, en el moment d'embocar la forma urbana dels segles medievals més reculats, va tenir el sr. Canal d'acudir a l'arqueologia, és a dir, de reforçar els croquis de les parcel·les de la ciutat, que ell anava reconstruint a base de les dades que arrancava als documents, amb les evidències o les dades i estimacions del treball arqueològic. L'experiència i la qualitat dels estudis que en aquest camp havia menat J. M. Nolla i Brufau el van guiar de dret cap a ell, i aquest fou el «nouau dur» inicial de l'equip⁹, que no trigà a ésser completat per Eduard Ca-

8. Fruit d'aquesta etapa de consultes arxivístiques són els treballs següents: Josep CANAL i ROQUET, *Els remences a les Valls d'Hostoles i d'Amer*, dins «Revista de Girona», 33 (1986), 450-456; Josep CANAL, Carles FOCHS, *La sagrera de Sant Felin de Pallerols*, dins «Annals 1990-1991. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca» Olot 1992, 19-91; Josep CANAL, Carles FOCHS, M. Mercè HOMS, *La Vall d'Hostoles en el segle XV*, dins «Annals 1994. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca», 68-88; Maria Mercè HOMS BRUGAROLAS, Josep CANAL i ROQUET, *Senyors i pagesos del castell de Toralles (Garrotxa)*, dins «AIEG», XLI (2000), 51-122.

9. El dr. Nolla Brufau havia estat becat a finals dels anys 1980 per la Caixa de Pensions per tal d'aplegar el que hom sabia sobre les muralles antigues de la Força Vella. Fruit d'aquest estudi i de les excavacions que aleshores es van dur a terme són els treballs següents: J. M. NOLLA, X. ALBERCH, J. MERINO i D. VIVÓ, *El sector oriental de les muralles de Gerunda. Noves aportacions al seu coneixement (Campanya d'excavacions a la Torre Gironella)*, dins «Cypsela», VII (1989), 111-130; J. M. NOLLA, J. CASAS, Mª C. PUERTAS, J. SAGRERA, P. CASTANYER, J. TREMOLEDA, *La Girona romana*, dins «Història de Girona» 2, Girona, ADAG 1991, 37-58; *El domini visigòtic*, dins *ib.*, 59-72; J. M. NOLLA, J. SAGRERA, *El «portal» de levante de la ciudad de Gerunda*, dins «Archivo Español de Arqueología», 63 (1990), 276-283; *Noves exploracions ar-*

nal, fill de Josep Canal, historiador medievalista, i J. Sagrera, que combinava la seva professió d'arqueòleg amb una habilitat especial en el dibuix. Amb una relativa simplicitat, i perquè les funcions i capacitats de cada membre de l'equip era complementària de les dels altres, l'equip podia posar-se a treballar sense complexos ni recances. I és el que va fer¹⁰.

Voldríem subratllar que aquesta feliç conjunció sorgeix gairebé per generació espontània, impulsada per l'antic i noble afany de conèixer. No hi ha res més al darrere, a part la competència de cada membre de l'equip. No hi ha, en els seus orígens, ni un programa de recerca oficial, ni un pla de treball d'una revista professional, ni l'interès d'un qualsevol tentacle universitari. Hi ha, sí, una cosa: la consciència que el magma de notícies històriques obtingudes des de finals del segle XIX havia de començar a ésser organitzat i ordenat, en previsió que les notícies augmentarien de forma espectacular, i en previsió que la feina positiva d'explorar arxius i extreure'n els tresors que amaguen no és realment coronada fins que rep el tractament científic que li escau; en el camp de la història, la descripció interpretativa vàlida i correcta dels esdeveniments al llarg dels temps. I encara hi ha una altra cosa: la il·lusió de dur a terme aquest treball en un marc on podien confluïr falaguerament les diverses dades que necessita elaborar l'historiador: tant les documentals com les arqueològiques.

Aquests eren els elements A més, per sort, l'any 1992 havia aparegut l'Atlas de Girona, editat pel Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i per l'Ajuntament, que fornïa d'un cop totes les dades cartogràfiques anteriors disponibles¹¹. Un altre fet

queològiques a la caserna d'Alemanys (Girona). Campanya d'excavacions de 1988, dins «Cypsela», IX (1991), 177-195; J. M. NOLLA, N. M. AMICH, *La Girona àrab*, dins «Història de Girona» 3, Girona, ADAG 1992, 73-78; *Girona goda i sarraïna 476-785*, Girona 1992 (Quaderns d'Història de Girona, 3); J. M. NOLLA, *Intervencions a Gerunda (1982-1989)*. Girona, dins «Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana i antiguitat tardana. Campanyes de 1982-1989», 1 (1993), 139; *Torre Gironella*. Girona, dins *ib.*, 140; *Caserna d'Alemanys*. Girona, dins *ib.*, 141; *Gerunda durant la Baixa Antiguitat*, dins «Association pour l'Antiquité Tardive. Bulletin», 3 (1994), 86-87.

10. Els primers treballs de l'equip són: «*Estima*» de 1535 conservada a l'arxiu històric de la ciutat de Girona, dins «Quaderns de treball», 7 (1992), 50-59; *Any 1252: construcció de les voltes de la Merceria (rambla) de Girona*, dins «Quaderns de treball», 7 (1992), 60-65; *Història urbana: La primera expansió meridional (segles XI-XII)*, dins «AIEG», XXXIV (1994), 13-29; *Història urbana de Girona. El monar reial del Mercadal a Girona*, dins «AIEG», XXXV (1995), 55-68; *L'origen de la «Fontana d'Or». La primera generació de burgesos*, dins «Quaderns de Treball», 8 (1995), 62-74; *Girona comtal i feudal*, Girona 1996. Seguiren encara: *El burg de Sant Feliu de Girona a l'edat mitjana*, dins «La Punxa», 33 (2002), 5-77; *Girona entre l'Islam i Carlemany. Una ciutat de frontera (759-801)*, dins «AIEG», XLIII (2002), 7-28; *Història urbana de la ciutat, Vint anys de canvis significatius*, dins «Girona. 20 anys del Pla Especial del Barri Vell. 1983-2003», Girona 2003, 69-76; *L'entrada del complex episcopal dins murs entre els segles X-XI*, dins «AIEG», XLV (2004), 141-159; *El castellum Uellosos del puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà). Vida i mort d'una fortificació carolíngia*, dins «Estudis del Baix Empordà», 24 (2005), 5-54; *La Girona del segle XIII. L'embranchida de la burgesia (1190-1285)*, Girona 2005; *El retrat de la ciutat* dins «Girona a l'abast, VII», Girona 2005, 15-20; *Les villae de Constantí a Carlemany. Aportacions gironines a la qüestió de l'evolució i la transformació de les vil·les o termes rurals durant l'antiguitat tardana (segles IV-VIII)*, dins «AIEG», XLVII (2006), 15-48.

11. Cf. Ramon CASTELLS LLAVANERA, Bernat CATLLAR GOSÀ, Josep RIERA MICALÓ, COAC DEMARCACIÓ DE GIRONA, *Girona ciutat. Catàleg de plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX*, COAC Demarcació de Girona – Ajuntament de Girona 1992, 596 p.

providencial, que contribuïa decisivament a solventar els problemes de planimetria urbana. Finalment, quan l'equip va llançar-se a l'exploració arxivística sistemàtica, els quatre arxius de Girona van funcionar donant tota mena de facilitats materials i formals, de manera que també és gràcies a llurs titulars i a l'interès que aquests han posat en el projecte que l'equip de la HUG ha pogut treballar sense angúnies i amb la comoditat indispensable en aquestes feines.

Des del primer quadern de la HUG, que anys a venir seria refet, com veurem més endavant, aparegut l'any 1995, és clara i nítida la consciència del que hom es proposava. A la coberta posterior del volum, dalt de tot, es llegeix: «Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica». Al capdavant hi ha el logo de l'Ajuntament de Girona. L'any 1995 ja en feia uns quants que Joaquim Nadal era alcalde de Girona, i des del seu càrrec havia pilotat un dels canvis més fructuosos i espectaculars que ha experimentat la Girona moderna. Era possible que Canal i Nadal no es trobessin i col·laboressin? No hauria estat sensat. La llarga coneixença de l'un i de l'altre va donar com a resultat un producte que satisfia les capacitats de l'un i l'ambició de l'altre. Nadal va saber que durant anys Canal havia aplegat i contrastat una col·lecció ingent de notícies urbanístiques i les havia organitzat cronològicament en el seu enorme fitxer, que anava des de «l'estructura urbana fundacional» fins a la Girona moderna. El fitxer s'hauria pogut eternitzar i petrificar, però un alcalde professionalment sensible als valors històrics no ho podia permetre. El fitxer fou mobilitzat amb el procediment de buidar-lo de manera sistemàtica en uns quaderns d'història urbana, amb la reconstrucció cartogràfica de les distintes etapes de formació i creixença de la ciutat. Així començava un projecte municipal no gens comú: la reconstrucció de la història urbana de Girona. És probable que en aquesta matèria hi hagi pocs precedents a Europa, on, en canvi, no es podria dir el mateix a propòsit de la història de les ciutats. Que Girona s'avanci en aquest projecte només s'explica per l'abundància i la qualitat de la documentació conservada i pel fet que els darrers temps la publicació de i els estudis sobre tal documentació es troben, finalment, en fase explosiva. Ara bé, sense la passió, la fixació i la construcció pacient del fitxer del sr. Canal i Roquet i la formació gairebé miraculosa de l'equip esmentat, els quaderns no s'haurien materialitzat mai i haurien estat un altre dels nostres copiosos projectes quimèrics.

Ens trobem davant un producte de luxe? Sí. És un producte superflu? No. Perquè la llibertat i la democràcia només s'expliquen i se sostenen des de la cultura, des del saber, des de la solidesa dels coneixements adquirits i adquiridors. La ignorància ha estat i és la condició *sine qua non* del simplisme de les dictadures, de les tiranies, de les democràcies trucades i de totes les trampes demagògiques possibles, antigues i modernes. El treball de reconstrucció cartogràfica d'una trama urbana històrica és un programa considerablement àrid, ardu, ple de perills i d'incerteses, per al qual es necessiten unes disposicions d'esperit considerablement treballades i refinades —refinades, no en el sentit separador i elitista, sinó en el sentit de *labor limae* incessant sobre un mateix, sobre el propi instrument cognoscitiu, perspectiva que avui no sembla pas tenir el vent a la cua. Però un cop assolits els primers resultats, s'obren unes panoràmiques insospitades, que van molt més enllà dels aspectes urbanístics, de la *forma urbis* per ella mateixa. És tota la història de la ciutat la que esdevé susceptible de rebre enriquiments insospitats. Ras i curt, aquest treball de reconstrucció ardu, difícil, pesat com una llosa, és un pas imprescindible i enormement dinàmic per la viabilitat d'una història total i un pas previ per començar a escriure-la.

En el món hi ha un país on l'arqueologia és una activitat d'importància vital: Israel. L'argument arqueològic és un argument que allí dóna a la ciutadania una determinada seguretat *política*. Ens voldríem limitar a constatar el fet, no a justificar-lo. *Mutatis mutandis*, és només el saber contrastat, l'anàlisi històrica rigorosa, la lluita contra la manipulació dels fets i dels textos el que no va permetre que la incultura feixista arrelés en cap dels països on fou imposada, malgrat la brutalitat dels mitjans que hi foren aplicats. Si Catalunya va sortir relativament indemne del franquisme, és perquè les generacions anteriors havien treballat i havien elaborat productes culturals, ideals, intel·lectuals, institucionals, científics i artístics que eren sòlids – l'Escola! És evident que contra l'Escola el franquisme no hi tenia res a fer, fora d'intentar oposar-s'hi, amb el resultat cantat per endavant que no se'n sortiria, encara que fes molt de mal amb la seva impertinència intrínseca. I és evident també que l'única garantia davant els perills del futur és imbuir els ciutadans de coneixements sòlids, explicar-los bé qui són, d'on venen, on van, quines possibilitats tenen, en quins errors poden caure, amb quines armes han de saber defensar-se contra els mistificadors, els mentiders i els bandarres. L'Escola, sempre l'Escola, amb majúscula, que vol dir el treball sistemàtic, organitzat, orientat, obert, sagaç i eficaç.

Vet aquí perquè unes eines d'anàlisi i reconstrucció urbana de la ciutat de Girona són un producte cridat a tenir una repercussió pregona en la ciutadania, i vet aquí perquè és perfectament lògic que l'autoritat municipal democràtica hagi tingut tot l'interès del món que s'elaboressin i sortissin a la llum pública. No es tracta de fomentar el narcisisme ni tans sols el cofoïsmes d'un determinat grup humà. Es tracta, en un sentit molt fonamental, de donar als ciutadans el domini de la seva ciutat. El domini cognoscitiu, l'ideal, l'únic que fa possible el domini real. Perquè només qui coneix domina.

El primer fascicle aparegué el 1995 i s'intitula *Els jueus i la ciutat de Girona*. L'alcalde Nadal acabava de constituir el «Patronat Call de Girona» i necessitava una aproximació a la Girona jueva de primera mà, quelcom que no fos la reelaboració del que ja estava dit feia temps i que anés més enllà, en el sentit de l'elaboració històrica, dels registres que Gemma Escrivà i Pilar Frago havien donat el 1992 dels documents sobre jueus conservats a l'Arxiu Històric de la Ciutat i a l'Arxiu Diocesà de Girona¹². Encarregà a l'equip del sr. Canal un fascicle sobre el Call i aquest el produí¹³. Ja es veu, doncs, que es tracta d'un treball que no és el primer com si obeís a algun tipus de programació prèvia. Fou un encàrrec, i fou possible enllestir-lo en dates oportunes, perquè l'equip ja havia començat a funcionar. I sobretot perquè tenia les idees clares: «... aquesta documentació textual de primer ordre [la dels arxius giro-nins i ACA] s'enriqueix i es contrasta passant-la pel sedàs de les dades arqueològiques, de l'anàlisi de la vella cartografia i l'observació directa del lloc»¹⁴. La documen-

12. Cf. Gemma ESCRIVÀ I BONASTRE, Maria Pilar FRAGO I PÉREZ, *Documents dels jueus de Girona* (1124-1595). *Arxiu Històric de la Ciutat – Arxiu Diocesà de Girona*, Ajuntament de Girona 1992, 383 p.

13. Que fou un encàrrec directe de l'alcalde ho han afirmat els mateixos autors més endavant: Cf. Eduard CANAL, JOSEP CANAL, Josep M. NOLLA i Jordi SAGRERA, *La forma urbana del Call de Girona* (HUG Reconstrucció cartogràfica 7), Ajuntament de Girona 2006, 7.

14. Cf. J. CANAL, E. CANAL I DE DIEGO, J. M. NOLLA I BRUFAU, J. SAGRERA I ARADILLA, *Els jueus i la ciutat de Girona* (HUG Reconstrucció cartogràfica 1), Ajuntament de Girona 1995, 30 p. + 3 mapes, p. 3.

tació consultada és tota: dels orígens alt-medievals de la ciutat fins al moment de l'expulsió dels jueus. El llibre no té més pretensió que «donar unes breus pinzellades que permetin vestir la descripció dels diversos marcs on es desenvolupà la seva [dels jueus] història». ¹⁵ D'una manera perfectament adaptada al terreny històric que trepitja, el llibre es divideix en tres seccions: *a)* els temps anteriors al Call, *b)* el Call judaic pròpiament dit, i *c)* la clausura del Call. Per a la primera etapa, quan els jueus vivien en forma dispersa, amb un principi de concentració entorn de la Seu, són explotats els documents de Sant Martí Sacosta editats modernament per J. Rius i Serra ¹⁶, el *Llibre gran de la Sagristia Major* de la Seu, el *Cartoral de Carlemany*, el *Repertori* de Pontich i els *Pergamins de la Pia Almoïna*, els que es guarden a l'ADG regestats per J. M. Marquès i Planagumà i oferts generosament a l'equip d'HUG. Els documents lliuren, entre altres coses, la situació de la primera sinagoga. L'estudi de la segona etapa es nodreix de la mateixa documentació, afegint-s'hi els pergamins de Sant Feliu, els de la Mercè, el *Llibre Verd*, les *Cartes Reials* i els *Manuals d'acords* de l'Ajuntament, documentació de la Seu (Sagristia segona, Arxivacions de la Pia Almoïna, pergamins de l'Hospital) i bibliografia diversa (Enric Claudi Girbal, Millàs Vallicrosa, Lluís Batlle, Marquès Casanovas, Riera i Sans). És l'època de la formació del que serà el barri jueu gironí, i l'època de major esplendor —relatiu— de la comunitat jueva, en el sentit que poden organitzar mínimament la seva vida i són actius en la compra i venda de béns de tota mena, immobles inclosos, dins i fora de Girona. També per aquesta etapa és possible de situar la segona sinagoga. La tercera etapa, després del pogrom del 1391, és la de les dificultats, de la discriminació a veles desplegadas, de la clausura i l'ofec, i finalment de l'expulsió: predomina ací la documentació municipal, per raons òbvies. La sinagoga de la tercera etapa fou descoberta per Josep Tarrés durant la segona meitat del segle XX i és oportunament assenyalada ¹⁷. Hi ha mapa per a cada època, on no solament és indicada l'extensió del call, sinó àdhuc els propietaris jueus de les diverses parcel·les urbanes, amb indicació de l'any a partir del qual consta la propietat i la font arxivística d'on prové la notícia.

El mateix any 1995 apareixia el segon fascicle de la col·lecció ¹⁸, un dels títols més treballats per Josep Canal i Roquet. En definitiva és l'estudi d'un document fiscal municipal del 1535, que assenjala molt bé el moment baix en què es trobava Girona després de les dificultats del segle XIV i les torbacions del XV ¹⁹. La ciutat havia perdut gairebé la meitat dels seus habitants i en tots els sectors productius la minva era sensible. El fascicle és sobretot un estudi de planimetria urbana, dificultat per la

15. *Ib.*, p. 6.

16. J. RIUS I SERRA, *Cartes antigues de Sant Martí Sacosta*, dins «Analecta Sacra Tarracoenesia», 4 (1928), 343-394.

17. La nostra insistència en la localització documentada de les tres sinagogues gironines s'ha de posar en relació amb les consideracions de Jaume RIERA i SANS en el pròleg del seu llibre *Els poders públics i les sinagogues. Segles XIII-XIV*, (Girona Judaica 3), Girona 2006, [9]-[12], sobre la «desaparició» de les sinagogues, perquè en el cas de Girona ara com ara no és així, ni de bon tros.

18. Cf. J. CANAL I ROQUET, E. CANAL I DE DIEGO, J. M. NOLLA I BRUFAU, J. SAGRERA I ARADILLA, *La ciutat de Girona l'any 1535* (HUG Reconstrucció cartogràfica 2), Ajuntament de Girona 1995, 33 p.

19. De fet, és l'ampliació de l'estudi que els autors ja n'havien fet en un treball anterior, el primer citat supra, nota 10.

naturalesa fiscal de la seva font, ja que el document mai no dóna les mides de les finques, ans només les afrontacions. Per a obviar aquest defecte, els autors es van dedicar a buscar vestigis pels carrers, a fer totes les visites d'obra que van poder i al seguiment casa per casa de la galta de la muralla vella que donava al carrer de les Ballesteries; completaren la inspecció ocular amb l'estudi de mapes antics, plànols, fotografies i llicències d'obres. Amb algun punt fosc, els tres mapes de la ciutat —Força vella i burgs, Vilanova i els dos caps de l'areny, Mercadal— situen totes les finques, les esglésies, monestirs i convents, els hospitals, els portals, els portalets, carrers i places amb el nom corresponent, els ponts i passeres, pujades i escales, les cases principals, els horts, recs, molins, cementiris, torres i castells. No eren moltes les conclusions de caràcter històric que n'extreien els autors, però sí que eren significatives: el patrimoni reial havia pràcticament desaparegut de Girona, el domini directe de les finques de l'Església havia derivat en domini útil, amb censos de tendència minvant, i no hi havia ni un noble que hi residís o no són esmentats a l'*Estima*, i en aquest cas no sabríem dir què hauria d'esser considerat pitjor senyal per aquesta classe social.

Tres anys més tard, el 1998, apareixia el tercer fascicle²⁰, basat aquest cop en les informacions del fogatge del 1360, estudiat el seu dia per Christian Guilleré i ara explorat a fons com a guia de la ciutat medieval i dels eixos de la seva expansió. Però els autors han completat les òbvies mancances del fogatge buidant intensament la documentació anterior, tant abundant que no els ha permès de treballar amb una sola proposta planimètrica, ans els ha obligats a oferir, ultra un mapa global, diverses plantes parcials que poguessin recollir variacions significatives o canvis sobtats en la propietat. Les plantes són tretze. Les fonts documentals i la bibliografia utilitzades són ressenyades en les p. 30-31, i citades acuradament en les lectures de les plantes. A part dels capbreus de la Batllia General de Catalunya, és abundosa la documentació de l'arxiu de la Catedral i de l'ADG, per tal com l'expansió de la Girona baix-medieval consisteix en la urbanització intensiva dels alocs reial i eclesiàstic de l'areny de l'Onyar. La reconstrucció de la trama urbana esdevé possible gràcies a l'encreuament de les dades que es troben disperses en «centenars de documents immobiliaris: capbreus, establiments, compres, donacions..., sortosament arxivats»²¹. I acuradament citats en les explicacions de cada planta.

El darrer any del segle XX surt el fascicle número 4, dedicat a l'estudi intensiu dels burgs de Sant Feliu, Sant Pere de Galligants i Santa Eulàlia sa Costa²². Ens ha semblat copsar que en aquest volum hi ha una inflexió. Per començar, el volum té una ambició cronològica molt superior a la de cadascun dels fascicles anteriors. Buscar l'inici urbanístic del sector nord de la ciutat és situar-se en el descampat, en la cota històrica zero, o quasi. I arribar fins al segle XIV implica disposar d'una massa de dades elaborades poc usual. I és així. En el pròleg se cita un treball, aleshores encara inèdit i posteriorment publicat, de N. M. Amich i Raurich²³, i sobretot són avara-

20. Cf. J. CANAL I ROQUET, E. CANAL I DE DIEGO, J. M. NOLLA I BRUFAU, J. SAGRERA I ARADILLA, *La ciutat de Girona en la 1ª meitat del segle XIV* (HUG Reconstrucció cartogràfica 3), Ajuntament de Girona 1998, 65 p. + 1 mapa.

21. *Ib.*, p. 7.

22. Cf. J. CANAL I ROQUET, E. CANAL I DE DIEGO, J. M. NOLLA I BRUFAU, J. SAGRERA I ARADILLA, *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*, Ajuntament de Girona 2000, 171 p.

23. Hom en pot veure la recensió infra, pp. 779-785.

ment explotades les edicions del *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona* (s. IX-XIV), Barcelona 1993, de la *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona 1997, totes dues obres a cura de J. M. Marquès i Planagumà, i de la *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona 1997, a cura de Ramon Martí, que han fornit materials preciosos. L'edició de la *Guia-Inventari* de l'ADG, publicada el 1998 pel ja esmentat J. M. Marquès, descobrí als autors que la Pabòrdia de Juny o de Girona de l'Arxiu de Sant Feliu guardava un capbreu de la ciutat de ca. 1380; de l'ADG Maria Mercè Homs transcriví un capbreu del bisbe Berenguer de Cruïlles²⁴; Elvis Mallorquí havia transcrit catorze pergamins referents al sector, conservats a l'ACA. D'altra banda, la regestació de més de tres mil *Pergamins de Sant Feliu de Girona*, duta a terme per l'infatigable Marquès, la consulta del *Llibre d'Arxivacions de la Pia Almoïna*, de l'AHG i altres publicacions, havien obert una panoràmica de treball prometedora. Al costat d'aquest allau de materials de primera mà, l'argument arqueològic ha pres en aquest volum una intensitat major, com a resultat d'unes campanyes i d'estudis recents que han permès accedir a coneixements molt precisos sobre la Girona i terres adjacents d'època romana i de la primera mal anomenada edat mitjana²⁵.

24. El treball encara no ha estat publicat.

25. Cf. J. M. NOLLA, *Excavacions arqueològiques a Girona: sondatges i troballes a la plaça de Sant Domènec*, dins «Revista de Girona», 85 (1978), 367-373; *Excavacions i sondeigs a Girona: les obres del Passeig Arqueològic (I)*, dins «Revista de Girona», 87 (1979), 101-108; *Excavacions i sondeigs a Girona: les obres del Passeig Arqueològic (II)*, dins «Revista de Girona», 88 (1979), 181-191; *Excavacions arqueològiques a Girona: La caserna d'Alemanys*, dins «Cypsela», III (1980), 179-192; *Noves aportacions a l'estudi dels orígens de Gerunda*, dins «AIEG», XXV-I (1979-1980), 107-118; *Notes d'arqueologia de Catalunya. Mont-ras*, dins «Informació arqueològica», 33-34 (1980), 66-67; *Excavacions i sondeigs a Girona: el sector de la Seu*, dins «Revista de Girona», 91 (1980), 83-91; *Algunes notes entorn de la vil·la del Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt (Girona)*, dins «AIEG», XXVI (1982-1983), 111-130; *Girona romana. De la fundació a la fi del món antic*, Girona 1987 (Col·lecció Quaderns d'Història de Girona 2); *Gerunda: dels orígens a la fi del món antic*, dins «Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans», 7 (1988), 69-108 + VII làmines; *L'ara funerària de Sant Daniel (Girona). Un document quasi desconegut*, dins *ib.*, 204-206; J. M. NOLLA – F. J. NIETO, *Acerca de la cronología de la muralla romana tardía de Gerunda: La Terra Sigillata de "Casa Pastors"* dins «Faventia», 1/2 (1979), 263-283; N. SOLER I MASFERRER, *Ceràmica valenciana del segle XV trobada a la Pia Almoïna de Girona*, Girona, Diputació de Girona i Col·legi d'Arquitectes 1981, 28 p.; J. M. NOLLA I J. SAGRERA, *Els mosaics de la vil·la del Pla de l'Horta*, dins «Cypsela», X (1993), 145-158; J. M. NOLLA, *Girona durant la Baixa Antiguitat*, dins «Association pour l'Antiquité tardive. Bulletin», 3 (1994), 86-87; J. BURCH, *Excavacions arqueològiques al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis*, dins «AIEG», XXXIII (1994), 75-87; J. BURCH, C. CARRASCAL, J. MERINO, N. NAVARRO, *La vil·la romana de la Casa del Racó*, dins *ib.*, 123-138; Lluís PALAHÍ GRIMAL, David VIVÓ CODINA, *Anàlisi estructural de la vil·la del Pla de l'Horta*, dins *ib.*, 157-170; M. MATARÓ I PLADESALA, B. AGUSTÍ I FARJAS, D. CODINA I REINA, *L'antic hotel dels Italians de Girona*, dins *ib.*, 171-187; X ALBERCH I FUGUERAS, Lluís-Esteve CASELLAS I SERRA, M. MATARÓ I PLADESALA, J. MERINO I SERRA, *Intervencions arqueològiques al solar de l'antic col·legi dels Maristes (Girona)*, dins *ib.*, 261-274; J. CASAS, P. CASTANYER, J. M. NOLLA, J. TREMOLEDA, *Les ceràmiques comunes locals del nord-est de Catalunya*, dins «Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió», a cura de S. AQUILUÉ I M. ROCA, Empúries 1995, (Monografies Emporitanes, VIII), 99-127; J. M. NOLLA I J. CASAS, *La fi del món indígena i els inicis de la romanització a les comarques orientals de Catalunya*, dins «Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidiscipli-

Així, no pot sorprendre que el fascicle s'obri amb un llarg exordi arqueològic, on és estudiat tot el sector nord de la ciutat, fins a l'antic pont del Ter: el traçat de la Via

plinària», a cura de J. BERTRANPETIT i E. VIVES, Andorra la Vella, Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques 1995, 137-143; J. M. NOLLA, J. BURCH, *Gerunda i els ausetans. Una qüestió recurrent*, dins «AIEG», XXXV (1995), 9-23; J. M. NOLLA, *Prospeccions geofísiques a la catedral de Girona*, dins «Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona», Santa Coloma de Farners 1996, 388-394; J. LINÀS I POL, A. RAMÍREZ I GARCIA, C. MONTALBÁN I MARTÍNEZ, *L'Hort d'en Bach (Maçanet): una vil·la romana a la Selva interior*, dins «AIEG», XXXVII (1996-1997), 841-845; B. AGUSTÍ, A. MESTRE, D. CAMPILLO, *Les condicions de vida al poblament rural de Sant Julià de Ramis (Gironès) en l'alta edat mitjana* dins *ib.*, XXXVIII (1996-1997), 1281-1297; X. ALBERCH, J. BURCH, *El Pla de Girona en època tarδο-antiga*, dins *ib.*, 1311-1318; C. MONTALBÁN I MARTÍNEZ, *Excavacions a l'església dels sants metges (Sant Julià de Ramis, Gironès)*, dins *ib.*, 1321-1330; J. M. NOLLA, J. SAGRERA, D. VIVÓ, M. SUREDA, *El cancell romànic*, dins «Domus Domini. La catedral del bisbe Roger, de la comtessa Ermessenda i de l'ardiaca Arnau de Soler», Girona, Fundació Caixa de Girona 1997, 12-13; J. M. NOLLA, J. SAGRERA, *La formació del barri vell de Girona*, dins «Girona, pedres i flors. El patrimoni arquitectònic del barri vell de Girona», a cura de Pep FORTIÀ amb la col·laboració de Rosa Maria LABAYEN, Girona 1997, 17-19; P. FREIXAS, J. M. NOLLA I G. ROURE, *La catedral de Girona. Aplicación de nuevas tecnologías en la investigación de su proceso constructivo*, dins «Primer Congreso Europeo sobre Restauración de Catedrales Góticas. 20-23 de mayo de 1998. Vitoria-Gasteiz. Libro de comunicaciones», tres pàgines sense numerar; J. BURCH, J. M. NOLLA, J. SAGRERA, *Una peça notable procedent de Sant Julià de Ramis*, dins «AIEG», XXXIX (1998), 39-52; J. BURCH, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, D. VIVÓ, *Les excavacions a la muntanya de Sant Julià de Ramis (el Gironès)*, dins «Quartres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona», Figueres 1998, 93-108; J. M. NOLLA, M. SUREDA, *El món funerari tarδοantic i altomedieval a la ciutat de Girona. Un estat de la qüestió*, dins «AIEG», XL (1999), 13-66; J. M. NOLLA, *El urbanismo de la ciudad de Gerona en la alta Edad Media. Una primera aproximación*, dins «La Península Ibérica y el Mediterráneo entre los siglos XI y XII. III. El urbanismo de los estados cristianos peninsulares», a cura de F. VALDÉS (Codex Aquilarensis. Cuadernos de Investigación del Monasterio de Santa María la Real, 15), 1999, 205-225; J. M. NOLLA, *El material ceràmic dels nivells fundacionals de Gerunda. Els estrats inferiors de Casa Pastors*, dins «Revista d'Arqueologia de Ponent», 9 (1999), 181-124; J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, P. FREIXAS, J. SAGRERA I M. SUREDA, *Les excavacions a la catedral de Girona (1998-1999)*, dins «Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona», Olot 2000, 233-238; P. FREIXAS, J. M. NOLLA, J. SAGRERA, M. SUREDA, *La catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. El resultat del projecte Progress*, Girona 2000; J. M. DE RIBOT, J. ROS, J. M. PLA, J. M. VIADER, J. FUSES, M. NOGUER, J. PAULÍ, J. PLA, P. FREIXAS, J. M. NOLLA I P. ROVIRA, *La catedral de Gerona y su Plan Director*, dins «Ars Sacra. Revista del Patrimonio Cultural de la Iglesia», 16 (2000), 38-54; *Catedral de Girona. Restauració de la façana*, dins «La Punxa», 31 (2001), 5-29; Narcís M. RAURICH I AMICH – Josep M. NOLLA BRUFAU, «*El sarcòfag de sant Felius*». Una aproximació històricoarqueològica, dins *ib.*, 77-93; Dolores BRAMON, *Girona en els textos àrabs: encara algunes novetats*, dins *ib.*, 95-102; Brígida NONÓ RIUS, «*Aquí es redacten i s'esculpeixen inscripcions*». Aproximació al corpus epigràfic de la ciutat de Girona, dins *ib.*, 115-130; P. FREIXAS, J. M. NOLLA, *Geofísica i arqueologia. La catedral romànica de Girona a la vista*, dins «Lambard. Estudis d'art medieval», XIV (2001-2002), 147-172; J. M. NOLLA, *L'epigrafia romana de Girona*, dins *Història del Gironès*, a cura de J. ALBERCH I J. BURCH, Girona 2002, 177-184; J. M. NOLLA, J. BURCH, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA, D. VIVÓ, *Excavacions al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis*, dins «Sisenen Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines», Sant Joan de les Abadesses 2002, 227-236; G. GARCIA, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, M. SUREDA, *Excavacions als soterranis de la catedral de Girona*, dins *ib.*, 285-292; J. M. NOLLA, J. BURCH, J. SAGRERA, M. SUREDA, G.

Augusta, les necròpolis antigues que la flanquejaven, el cementiri de Sant Feliu, el cementiri de llevant i el de Sant Nicolau. La valoració d'excavacions anteriors i les noves que s'han dut a terme a l'escalinata de Sant Feliu (1986), han permès de comprendre que el fet fonamental que marca el sector nord de la ciutat és l'existència de la memòria o *martyrium* de sant Feliu, que molt aviat es converteix en basílica funerària i episcopal. Les evidències arqueològiques es reforcen amb les evidències documentals, tot i que fa falta un element que, a parer nostre, seria el desllorigador d'algunes ambigüitats encara no resoltes: l'excavació sistemàtica dins l'església de Sant Feliu, a la recerca de l'edifici més antic construït allí a la memòria del màrtir gironí i del complex episcopal que el flanquejà durant l'antiguitat tardana, l'època visigòtica i els primers segles carolingis.

Aquest és un aspecte delicat, perquè ara comença a ésser diàfan que una història detallada de l'ocupació i/o la influència carolíngia en tot el territori de la Marca Hispànica —Aragó, Navarra i País Basc compresos— detectaria l'oposició frontal del món carolíngi contra el món visigòtic i les seves escorialles: l'església hispàica, els seus bisbes, els seus sants, la seva litúrgia. Els carolingis, segurament polèmics contra la immensa errada del món visigòtic de cridar els àrabs per a dirimir les seves lluites internes, la incapacitat subsegüent per a evitar la invasió i el fenomen dels mullats, no sentiren gaire respecte pel cristianisme residual que havia quedat a la Península. En tot cas, guiats per Roma, imposen el ritus romano-gal·licà a la Marca, imposen llurs bisbes, imposen llurs sants, sant Martí convertint-se en titular d'esglésies innúmeres. És clar que no es poden esborrar tots els sants anteriors, sant Feliu, sant Vicenç i santa Eulàlia; però allà on es dona l'oportunitat els devaluen. A Girona, abans que se senti a parlar de sant Narcís, hom canvia la titularitat de l'església de sant Feliu: els documents carolingis més antics l'anomenen «de santa Maria i sant Feliu». Santa Maria és *Notre Dame*, i cal suposar que aquesta és una pista prou orientativa. Encara avui dia el presbiteri de l'església de Sant Feliu és presidit per una imatge de la Mare de Déu. Els carolingis oposen intel·ligentment Maria a sant Feliu, és a dir, devaluen sant Feliu amb una santedat indiscutiblement molt més alta²⁶. Després, a

VIEYRA, *Excavacions al Bou d'Or de Girona*, dins *ib.*, 339-346; P. FREIXAS, J. M. NOLLA, *El palimpsest de la catedral de Girona*, dins «La catedral de Girona. L'obra de la Seu», a cura dels mateixos autors, Barcelona 2003, 85-98; J. M. NOLLA, *Un temple per a una església*, dins *ib.*, 99-114; I. MIQUEL, J. M. NOLLA, D. VIVÓ, *Excavacions a la muntanya de Sant Julià de Ramis (2002-2003)*, dins «Setenes jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona», La Bisbal d'Empordà 2004, 189-192; J. M. NOLLA, J. SAGRERA, *La vil·la romana de Montfullà*, dins *ib.*, 215-222; *La Torratxa: el monument sepulcral romà de Vilablareix (Gironès)*, dins *ib.*, 259-263; J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, D. VIVÓ, *Carrer de les Ballesteries núm 26 (Girona). La torre carolíngia*, dins *ib.*, 335-340; J. M. NOLLA, M. SUREDA, *Control arqueològic de l'antiga església de Santa Llúcia Sacosta*, dins *ib.*, 497-499; P. FREIXAS, J. M. NOLLA, *La catedral i la ciutat*, dins «Viure a palau a l'edat mitjana. Segles XII-XV», a cura de Xavier BARRAL ALTET, Girona 2004, 32-39; *Els precedents de la catedral gòtica*, dins «AIEG», XLV (2004), 24-45; els mateixos i J. SAGRERA, M. SUREDA, *La Seu promotora urbanística: les escales de la Pera*, dins *ib.*, 283-297;

26. Potser no seria temerari veure en aquesta promoció de Maria a titular de Sant Feliu un rastre de la polèmica d'Alcuí contra Feliu d'Urgell. L'home de confiança de Carlemany en qüestions doctrinals retreia al bisbe d'Urgell que només per por no hauria negat que Maria fos Mare de Déu: cf. Leo SCHEFFCZYK, *Das Mariengeheimis in Frömmigkeit und Lehre der Karolinerzeit*, Leipzig, St. Benno-Verlag 1952, 73-76, 86-88, 94-95. La significació de la lluita contra l'adopcionisme hispànic en la política dels carolingis a la Marca hispànica, en el sentit que «allò que

partir del desembre del 1002, sant Narcís, obscur sant oriental, bisbe de Jerusalem, que tenia culte al fons de l'imperi de Carlemany (Augsburg), suplantarà, si ja no l'ha suplantat, el màrtir gironí, que es converteix en el seu diaca. No és una querella devota, sinó una operació política molt més subtil, en la qual els francesos de tots els temps han excel·lit. No és una substitució qualsevol d'imatges, sinó d'imaginari, amb la dosi de mala fe que sempre acompanya aquestes manipulacions. És, en definitiva, el senyal més revelador de les intencions dels nous vinguts i de les seves autoritats: vénen a expandir-se, a assimilar, a absorbir i, per tant, a escombrar les restes de la situació anterior. La crisi de Feliu d'Urgell i l'adopcionisme, la crisi dels bisbes Esclua, bisbe intrús d'Urgell (885-889) i sedient bisbe d'Empúries²⁷, Ermemir, bisbe intrús de Girona (888-892)²⁸, Ató, bisbe de Vic, proclamat arquebisbe de Tarragona el 971 i assassinat poc després²⁹, Cesari, abat de Santa Cecília de Montserrat (956), consagrat arquebisbe de Tarragona a Compostela per un grup de bisbes gallecs i lleonesos³⁰, i Berenguer Sunifred de Lluçà (1078-1099), que contra Toledo i Narbona fou nomenat arquebisbe i metropolità³¹ i pretengué la reimplantació de la província eclesiàstica Tarraconense, com ja abans hom havia intentat revitalitzar l'estructura eclesiàstica visigòtica, restaurant les seus d'Egara i Empúries i llur desvinculació de la seu metropolitana de Narbona durant els segles IX i X³², la substitució sistemàti-

es debatia era si les terres catalano-septimanas havien de seguir integrades a l'església toletana o incorporar-se a l'església franca», fou subratllada oportunament per R. D'ABADAL I DE VINYALS, en *La batalla de l'adopcionisme*, dins *Història dels Catalans*, dirigida per Ferran SOLDEVILA, vol. II: *La pre-Catalunya (segles VIII, IX, X i XI)*, Barcelona, Ed. Ariel 1970, 612-626. Hom trobarà indicacions de tot tipus sobre la importància, sentit i múltiples aspectes d'aquesta polèmica, només aparentment teològica, en *Feliu d'Urgell: fonts per al seu estudi i bibliografia dels darrers seixanta anys*, dins *Feliu d'Urgell. Bases per al seu estudi* (Studia, Textus Subsídia VIII), a cura de J. PERARNAU I ESPELT, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya – Societat Cultural Urgel·litana MIM, 173-228; BISBAT D'URGELL, *Jornades Internacionals d'estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999. Crònica i estudis*, (col·lecció Studia, Subsídia, Textus – IX), a cura de J. PERARNAU I ESPELT, Facultat de Teologia de Catalunya – Societat Cultural Urgel·litana MM, 267 p.

27. Cf. R. H. BAUTIER, *La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan et le faux Concile de «Portus» de 887-890*, dins «Bulletin Philologique et Historique (jusqu'à 1610)», (1961), 477-498; J. MORERA, *Un conato de secesión eclesiàstica en la Marca Hispánica en el siglo X*, dins «AIEG», 15 (1961-1962), 203-315, i dins *Miscelánea, o. c.*, 119-148, *Una derivación de la intrusión de Sclua: Adulfo, obispo de Pallars*, dins «Revista de Gerona», 23 (1963), 49-54; i dins *Miscelánea, o. c.*, 155-160.

28. Cf. R. MARTÍ, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona 1997, 55-60.

29. Cf. R. ORDEIG, *Ató, bisbe i arquebisbe de Vic (957-971), antic arxipreste-diaça de Girona*, dins «Studia Vicensia», 1 (1989), 61-97.

30. Cf. Ramon D'ABADAL I DE VINYALS, *El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília*, dins «La Paraula Cristiana», 6 (1927), 316-348; J. M. MARTÍ, *Las pretensiones metropolitanas de Cesáreo, abad de Santa Cecília de Montserrat*, dins «Anthologica Annua», 21 (1974), 157-182; «Regesta Pontificum Romanorum» de la Marca Hispánica, segle X, dins «Revista Catalana de Teologia», IV/2 (1979), 255-406.

31. E. JUNYENT, *La primitiva sede episcopal de Ausona*, dins «Ausa», V (1964-1967), 8-15; *La catedral de Vich en el período de la reconquista*, dins *ib.*, 121-128.

32. Cf. Sebastià PUIG I PUIG, *Episcopologio de la sede barcinonense*, Barcelona, Biblioteca Balmes, Barcelona MCMXXIX, 88-89, 92-94.

ca del monacat visigòtic pel benedictí (amb les seves tensions), la voluntat aplicada a introduir les canòniques segons les normes unificadores decidides a Aquisgrà els anys 816-817, fins i tot la reevangelització de certs territoris hispànics delaten una situació que no té res a veure amb el simplisme que veuria en l'ocupació franca de la Marca un acte de «reconquesta». Si ho fou, no ho era pas en el sentit de restablir la continuïtat d'una situació anterior, sinó de fer justament net d'aquella. Res de cristianisme *versus* mahometanisme. El dossier eclesiàstic carolingi ha d'ésser obert en tota la seva extensió, estudiant cada passa amb peu de rei, perquè reserva la sorpresa de veure que el país acabat d'ocupar era plenament visigòtic, amb algunes bosses de sarraïns que hi perduraren —mal conegudes—, i, per tant, aquell país acceptava amb reticència si no amb oposició frontal els canvis que sobrevenien. En aquest sentit, l'excavació del subsòl de l'església de Sant Feliu és un tràmit ineludible, perquè només un coneixement més precís de la vida de la comunitat cristiana tardo-antiga i visigòtica a Girona podria orientar bé la nostra comprensió d'una documentació posterior que, entre les seves ambigüitats, amaga una operació de rentat de cervell i d'imposició de formes de vida noves de la qual no s'ha tret encara tot l'entrellat amb el detall que caldria.

Relacionada amb aquesta qüestió, hi ha el problema de la duplicitat Sant Feliu – Santa Maria, que les fonts escrites no permeten resoldre amb comoditat. Per bé que els autors dels fascicles d'Història Urbana de Girona ja saben que no hi ha cap evidència arqueològica de la construcció de Santa Maria abans de la catedral de Pere Roger, no es desprenen encara de la il·lusió d'una concatedralitat de dues esglésies durant els segles IX i X. La suposició que el vell temple romà del fòrum hauria pogut ésser adaptat a funcions catedralícies és una pura especulació, car ningú no sap en quin estat es trobava quan els sarraïns es feren amos de Girona i en quin estat el van deixar quan fugiren. Si en algun moment del segle IX l'advocació de Santa Maria i Sant Feliu es refereix a un sol edifici, podem estar ben segurs que no va seguir essent així més endavant? És possible que un acte de tanta transcendència com la consagració de Santa Maria com a nova església episcopal *intra muros* no hagi deixat cap rastre documental més o menys directe ni cap record controlable? Com sigui, i sense voler ara contradir una tesi que sembla unànime, el problema potser no és tant el de la duplicitat d'edificis —problema heretat de Roig i Jalpí— com el de la doble advocació i el sentit que li donaven els qui l'empraven en els seus documents i en els seus testaments. Sabem res del culte cristià que es practicava a Sant Feliu l'endemà del 785?³³ El culte visigòtic, mossaràbic, o com se'n hagi de dir, no va poder desaparèixer de cop, per impossibilitat fins i tot material. Així, no hauran coexistit dues litúrgies en un mateix temple, almenys durant un període inicial, la litúrgia dels hispans i la dels nou vinguts? La doble advocació no cobreix, en primer lloc, dues funcions? Una seria l'episcopal i franca; l'altra, més tradicional i hispana, estaria lligada a la supervivència de la vella litúrgia visigòtica i al culte purament *local* d'un sant de prestigi. Tot rau a saber què pot voler dir que Sant Feliu passí a ésser «Santa Maria i Sant Feliu» quan

33. D'imprescindible consulta en aquest aspecte són els dos darrers capítols («La introducció de la litúrgia romana» i «La introducció de l'escriptura carolina» del treball de Cebrià BARAUT, *La intervenció carolíngia antifeliciàna al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)*, dins *Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell*, o. c., 183-193.

els documents no ofereixen cap base per a suposar un segon temple, perquè la qüestió posterior dels dos edificis, sobre la qual tindríem alguna reserva, és fins a cert punt lateral, i certament pot ésser posada en relació amb els successius contracops dels musulmans que patí la ciutat a partir del 793. Però se saben moltes coses dels segles IX-X que tenen una importància relativa, incloses consagracions de minúscules esglésies rurals, mai per mai comparables amb el fet solemne de la consagració d'una catedral, de manera que el silenci de les fonts coetànies o molt pròximes sobre la consagració, dedicació, restauració o qualsevol altre acte equivalent, referit a la Seu de Santa Maria abans del segle XI, ens sembla significatiu.

El problema s'enverina quan hom hi barreja la invenció carolíngia de sant Narcís³⁴. Encara que el primer esment d'aquest sant a Girona sigui de principis del segle XI, hi ha un fet que crida l'atenció: el culte gironí de sant Narcís ha estat des de sempre vinculat a l'església de Sant Feliu. A parer nostre, això pot indicar que els intents de fer arrelar aquest sant intrús a Girona per devaluar sant Feliu són força anteriors a la iniciativa episcopal de deixar Sant Feliu i fundar la canònica i la futura Seu *intra muros*, a finals del segle X. Si sant Narcís hagués aparegut molt tardanament a Girona, el més lògic és que el seu culte hagués quedat vinculat a la nova Seu romànica. Ara bé, no hi ha el més mínim símptoma que hom hagi volgut desenganxar-lo de Sant Feliu, perquè era allí on havia de fer el seu paper i on havia de suplantar i imposar-se al sant local, que per als carolingis evocava el món visigòtic, la corona de Recared, la pèrdua d'Hispania, la invasió musulmana de la Gàl·lia, la batalla de Poitiers i qui sap si àdhuc Roncesvalles. A part de la qüestió cronològica, la vinculació de sant Narcís a l'església de Sant Feliu indica també que els propugnadors de la introducció del sant nou no menysvaloraven la força que la vella església martirial i episcopal encara seguia tenint, és a dir, la força si més no inercial de l'església visigòtica. L'operació sant Narcís no la sabem veure al marge d'una certa resistència local a canviar d'imaginari i d'una tenacitat decidida a tot per part dels qui havien de desplegar el programa d'acció carolíngi. Sant Narcís i la fabulosa invenció del seu cos incorrupte representava el coronament d'una estratègia que comença molt abans, amb la introducció del títol de Santa Maria en un espai cultural que fins aleshores havia estat reservat a una altra santedat. Les dues novetats, santa Maria i sant Narcís, tenen un sentit únic: postergar sant Feliu i, a la llarga, aconseguir desvincular les funcions episcopals de l'església que conservava les veritables relíquies d'un sant gironí. En aquesta qüestió els carolingis s'hi jugaven el seu model ideal i polític, que en el sector eclesial passa per una organització diocesana adaptada a les condicions de *marca* que la conquesta conferia als nous territoris. Per bé o per mal, una de les condicions que afectaven les terres gironines era la de prescindir del bisbat d'Empúries, i aquí hi havia un altre taló d'Aquil·les de Sant Feliu: aquesta església no havia

34. Cf. Ansari M. MUNDÓ, *L'autenticitat del sermó d'Oliba de Vic sobre sant Narcís de Girona*, dins «AIEG», XXII (1974-1975), 97-114. A propòsit de la recepció de sant Narcís com a sant mosquer a partir del setge croat del 1285, cf. Pep VALSALOBRE, *El Senyor de les Mosques. Aspectes de l'evolució de la llegenda de les mosques de sant Narcís fins al segle XVII i relació amb el 'patriotisme sacre' a la Catalunya moderna*, dins «Revista de Catalunya», 189 (novembre 2003), 68-100; Eduard CANAL, *L'arribada de la llegenda de sant Narcís a Girona*, dins «Revista de Girona», 226 (setembre-octubre 2003), 55-57; Josep Antoni AGUILAR, *La plaga de Faraó. La llegenda de les mosques de sant Narcís a les cròniques medievals*, dins *ib.*, 58-62; Pep VALSALOBRE, *Mosques, sant i política a la Catalunya moderna. L'episodi del setge de 1653*, dins *ib.*, 63-70.

regit mai el territori emporità. La seva pervivència com a seu episcopal era fins a un cert punt inoportuna, perquè podia estimular la restauració del bisbat d'Empúries, que també va tenir aleshores, com s'ha pogut veure, partidaris ben actius en l'esfera eclesiàstica. Per tant, i ateses altres consideracions, hom va aplicar *les grands moyens* a fer foc nou. El *Cronicó de Ripoll*, amb els seus miracles, i el sermó de l'abat Oliba sobre sant Narcís són la clau que tanca per sempre més els ossos de sant Feliu a l'armari dels records. Sant Feliu era el món visigòtic, representava un altre univers i un altre temps; per als carolingis era el passat mort i debolit. Els nous temps se significarien amb la Seu de Santa Maria i amb el reforç del culte de sant Narcís. Que, a part de les necessitats militars i les obres de reconstrucció de les muralles, aquest canvi d'imaginari fou obra de l'alt clergat —imposat pel poder carolingi—, res no ho demostra tant bé *a posteriori* com la introducció del culte de sant Carlemany a la catedral de Girona en ple segle XIV. Quan la ciutat es trobava en plena expansió i es transformava de dalt a baix, en temps del bisbe Arnau de Mont-rodon, l'Església va tenir el reflex de recordar-ne els orígens llunyans —i precisos— posant una imatge de Carlemany sobre l'altar. No es pot negar que hi ha persones i col·lectius amb idees persistents.

Per tant, i tot esperant l'excavació sistemàtica del subsòl de Sant Feliu, el problema de la doble advocació ha d'ésser interpretat en funció dels interessos i prioritats que els carolingis defineixen per a la *Marca*. La reorganització eclesiàstica i comtal fa *tabula rasa* de la situació anterior, no prenent en consideració la restauració dels bisbats que per als nous amos no tenien sentit: primer Empúries, després Egara. Les necessitats militars i els contracops dels musulmans pesaren sobre altres consideracions. No fou una «reconquesta» a favor d'una situació anterior, probablement debolida o extremament debilitada. No hi ha documentació prèvia ni coetània que ho especifiqui, però l'acció duta a terme és prou explícita, si es lliguen bé tots els caps. En aquest panorama general, la construcció d'una nova Seu a Girona era el pas decisiu, perquè Sant Feliu tenia massa força representativa d'un passat que es volia mort i rematat. Però la força que guardava Sant Feliu als ulls dels gironins fou una de les causes que obligaren els magnats eclesiàstics a diferir el trasllat del complex episcopal i a construir *ex novo* una altra catedral i un imaginari *ad hoc*. Ho van fer i se'n van sortir, encara que el preu pagat —sobretot algun dels mitjans emprats— pugui ésser vist avui com a discutible.

La formació del burg de Sant Feliu, doncs, la seva expansió des de Sobreportes al Galligants (1063-1130) i la seva planimetria són l'objecte d'un segon capítol, bastit gairebé tot sobre el *Cartoral de Carlemany*, atès que el terreny era propietat del bisbe. Són coneguts els propietaris que van invertir-hi: Guillem Constans, Joan Mascardell, els Adals, Ramon Odó, Arquimbau i els Sitjar. Menys conegudes són les dades sobre el burg de Sant Pere, el minúscul de Santa Eulàlia i el de Pedret, amb el seu hospital. El tercer capítol, dedicat a estudiar el sector fins al setge de 1285, és tot ell bastit sobre documentació de l'Arxiu de Sant Feliu, actualment dipositat a l'ADG, i permet sobretot fer-se una idea de l'expansió del burg fins al Galligants i sobre l'arenys de l'Onyar. Atenció especial és prestada als molins de Sant Pere, coneguts només documentalment, i a l'hospital dels capellans de la Seu o de Sant Pere, la ubicació i topografia del qual és coneguda gràcies al document que ha guardat memòria del liti-gi que va tenir amb el monestir veí de Sant Pere. El capítol es clou amb algunes notes sobre la construcció de l'església de Sant Feliu des dels inicis del segle XI fins a finals del segle XIII.

El capítol quart i darrer estudia l'expansió de la ciutat per la resta de l'alou i areny de Sant Feliu, la reconstrucció dels Banys, i l'estat i demografia de Sant Pere, Santa Eulàlia i Pedret entorn de 1360. El *Capbreu de la Pabordia de Juny*, de l'Arxiu de Sant Feliu, és la clau d'aquest capítol, encara que no l'única font d'informació, atesa la que havia servit de base per al fascicle número 3. L'obra es clou amb tres apèndixs: la reproducció i explicació del conveni entre l'abat de Sant Feliu amb la família Hostoles (1078), procedent d'ACA, unes notes sobre les famílies Sitjar i Sunyer, i la transcripció de l'arbitratge entre el monestir de Sant Pere de Galligants i l'hospital de Sant Pere o de la Seu, del 11 de maig del 1252. Finalment hi ha un índex onomàstic i toponímic.

La inflexió que es palpava en el fascicle quart queda consagrada en els dos següents, dos volumassos dedicats a l'estudi de tota la ciutat, i ja no únicament d'algun sector —per significatiu que pogués ésser—, en la seva accidentada transició des de l'alta edat mitjana cap a la implantació del feudalisme³⁵. La inflexió consisteix que la planimetria pròpiament dita cedeix terreny a la reflexió sobre els esdeveniments històrics, la comprensió dels quals paradoxalment es beneficia molt de l'estudi infatigable de les etapes més reculades a què pot arribar una planimetria arrapada als documents i a les evidències arqueològiques. Però, a més, el fet de menjar obre la gana. Els autors se'n confessen: «... a mesura que avançàvem en l'estudi es feien evidents tota una colla d'aspectes i conceptes que per la mateixa naturalesa del treball anaven quedant marginats o limitats. Institucions, nissagues i personatges, fets polítics, econòmics i socials, o unitats i estructures administratives, que havien tingut un caràcter episòdic i puntual en el primer volum, sempre en funció del plantejament general del text, anaven adquirint una consciència més gran i resultava evident que era gairebé obligatori llur desenvolupament específic».³⁶ És el que passa sempre en el món de la recerca: quan una investigació arriba al seu punt madur, se'n obre de seguida una altra, i aquest és un dels senyals que la primera ha estat correcta.

El primer dels dos volums s'obre amb un capítol dedicat als dos primers segles de la ciutat sota poder carolingí que és, senzillament, l'estudi positiu més complet que s'ha fet fins ara sobre aquest període de la història de Girona. Comtes, bisbes i abats, els homes forts de la nova situació, les seves relacions, lluites i revoltes, el paper de la cort i les vicissituds declinants de l'imperi carolingí, les ràzzies musulmanes (793, 827, 848 i 850) i la dels hongaresos, el paper cada cop més important dels comtes, que arriben a batre moneda —com els bisbes—, el paper dels vescomtes, dels subordinats de rang inferior i dels nobles, la comunitat jueva, els homes lliures, els serfs i els esclaus, els indicis de l'activitat econòmica, tot hi és examinat amb detall, passat pel filtre de la documentació eclesiàstica, que és l'única conservada sobre aquests temps inicials. Particularment lluminós és el capítol dedicat a la comtessa Ermessenda, que no solament estudia amb resultats esplèndids l'acció d'aquesta gran dona, tan vinculada a la Seu i a les terres gironines, sinó que esbossa amb trets ràpids i gràfics la transformació i la minva del poder comtal i l'ascensió dels barons

35. Cf. Josep CANAL, Eduard CANAL (Associació Arqueològica de Girona), Josep Maria NOLLA, Jordi SAGRERA Universitat de Girona), GRUP D'ESTUDIS D'HISTÒRIA URBANA DE GIRONA, *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval* (HUG Reconstrucció cartogràfica 5 i 6), Ajuntament de Girona 2003-2004, 2 vols., 429 i 267 p.

36. *Ib.*, vol. II, p. 9.

que, amb els comtes i amb els bisbes, donaran vida a l'organització feudal de la societat.

Des del punt de vista urbanístic, el volum ofereix l'estudi de la formació dels suburbis: Sant Martí, Sant Feliu i Sant Pere, amb atenció particular al primer, no estudiat en el fascicle anterior. Després, un altre capítol memorable és consagrat a la descoberta, exploració i explicació molt detallada de la muralla carolíngia i les seves torres, que per primera vegada han estat numerades, molt ben descrites i algunes excavades. Capítol àlgid, iniciat a finals del anys 80, quan «La Caixa» va concedir a J. M. Nolla una beca per a realitzar el treball planimètric complet sobre les muralles de la Força Vella més amunt esmentat, descobreix al lector desprevingut que els carolingis van refer la muralla antiga, a voltes reforçant-la, a voltes substituint-la quan feien eixamples oportuns (el castell de Girona, de Cabrera o de Requesens), i van coronar-la amb el castell de Gironella. La descoberta és de les grans i de les que fan forat en els horitzons de recerca europeus. El conjunt d'aquesta obra militar notable és datada abans del 988, gràcies a l'escorcoll minucios i pacient de la documentació dels segles IX i X conservada. La porta de l'antic castell de Gironella correspon a un peu conegut a partir de l'antiguitat tardana; també tindria connotació antiga el *titulus* que hi havia damunt la porta, l'ús d'*opus caementicium* en la construcció de la muralla i l'*an-temurale* que hi havia en el sector de Sant Martí Sacosta. Algunes fotografies il·lustren l'exposició d'una matèria aparentment àrida i superespecialitzada que en algun moment, si hom té curiositat per a seguir les remissions del text a la planta general de la ciutat carolíngia, a les notes i a les fotografies, arriba fins i tot a captivar per la seva objectivitat, precisió, novetat i nitidesa. Mai aquestes muralles no havien estat observades i estudiades com ara, i això es deu a la interferència contínua operada entre la dada arqueològica, finalment copiosa, i la documental. I, evidentment, als coneixements i a l'experiència acumulades pels autors durant anys de treball, de provatures, de rectificacions i de refinament dels mètodes de treball.

Descrits i estudiats els suburbis i la muralla que cenyia la Girona carolíngia, toca el torn a l'interior de la ciutat, la Força Vella. La configuració urbana és estudiada per replans: primer l'inferior, des de Sobreportes al castell de Girona, de Cabrera o de Requesens, és a dir, la plaça de la Catedral i el carrer de la Força; després el replà intermedi, on hi ha la Catedral, el palau Episcopal i plaça dels Lledoners, fins al portal Rufí; finalment el sector que s'enfila cap a Torre Gironella.

Pel que fa al primer replà, hom ha localitzat amb radar i amb dos sondeigs, desota l'actual escalinata de la Catedral, la vetusta escala romana i els grans blocs allargassats, regulars i uniformes del mur de contenció que regularitzava l'espai sobre el qual s'assentà primer l'àrea sacra del fòrum romà i més tard la Seu romànica. L'escala es lliurava al mur de contenció gràcies a una volta, coneguda amb aquest nom popular encara el 1238. El *Llibre gran de la Sagristia Major* de l'Arxiu de la Catedral permet de conèixer el nombre (6) i els noms de diversos propietaris (9) de les cases adossades al costat sud de l'escala durant el segle XI, encara que les cases eren més antigues. També se sap que es conservaven els dos porticats romans de la part baixa del fòrum. Els autors ubiquen les dues esglésioles encarades de Santa Maria de les Puelles (citada el 993) i de Sant Genís (citada el 950) que hi havia al fons de la plaça inferior del fòrum o Mercadell, les cases adossades a Sobreportes i sobre la muralla, el forn de la Ruca i les cases dels voltants, el pas de ronda del castell de Sobreportes i de la muralla de ponent, amb el bastió defensiu a l'inici d'aquesta part de la muralla —a l'angle que hi fa ara la casa Pastors—, que podria remuntar a època romana o carolíngia. El

detall de la informació ha obligat a desdoblar la planta del sector del Mercadell en dues figures complementàries.

El sector baix de la ciutat, que anava de Sobreportes a la porta de l'Onyar i que amb el temps es convertiria en el call jueu, fou a l'alta edat mitjana un barri popular, poc dens en algun sector, amb espais dedicats a usos agrícoles i relativament poc documentat. El plànol que els autors en drecen i les explicacions adjacents són deutors de dades diacròniques, a vegades força distants. Sota les construccions actuals, les excavacions han reeixit a situar carrers antics, alguns documentats, algun altre no. És perceptible que la ciutat carolíngia del segle VIII dibuixava encara prou bé la retícula fundacional romana.

Pel que fa al segon replà, els autors exposen els resultats de les darreres excavacions en el sector, que han permès de situar i medir bé la plataforma del temple romà i la planta de la catedral romànica del segle XI. La documentació sobre la iniciativa de construir aquest darrer edifici i tot el complex canonical i episcopal, més aviat escassa, és analitzada i garbellada a fons. En resulta que les úniques dades segures permetrien de saber que l'obra de la Seu nova rebia diners el 997 i que la catedral fou consagrada el 1038, intervenint-hi decisivament la comtessa Ermessenda, germana del bisbe, Pere Roger. Les excavacions del sector, comparativament, han donat resultats espectaculars. L'espai de la Seu i canònica romàniques s'estudia en dues plantes i en una figura que ofereix el conjunt en secció, a part de la fotografia d'una volta romànica de sosteniment que, a parer dels autors, és un dels elements més brillants de tota l'obra.

Estudiades la primera Seu i la canònica, situades al cantó est del segon replà, arriba el torn del cantó oriental: l'hospital dels pelegrins o *xenodochium*, el palau episcopal, la plaça dels Apòstols i els sectors coneguts com de Bellmirall, Mora i Montoliu. Tres plantes, una per a cada sector, i l'exploració exhaustiva de la documentació de la catedral permeten de situar l'hospital de pelegrins on ara hi ha l'ala del palau episcopal que dona a la plaça dels Lledoners; el pati i l'edifici del palau episcopal venien tot seguit, en direcció nord-oest; no hi havia encara l'espai de la plaça de la porta dels Apòstols, ocupada aleshores per una illa de cases canòniques i una altra illa situada davant el cloquer vell; en canvi l'ardiaconat de Rabós o de Girona s'ha mantingut immutable al llarg dels temps. Aquest primer sector no es va formar a l'atzar: la construcció de l'*hospitium*, la compra al comte Borrell del seu casal gironí —amb la justificació convincent que el document de compra-venda no és fals—, la decisió de construir la catedral *intra muros*, les cases canòniques i les compres d'altres immobles que fan determinats clergues al llarg del temps en aquest sector obeeix a una voluntat deliberada de dedicar el segon replà de la ciutat a les activitats i a residència del clergat. És menys documentat el sector que va de la plaça dels Lledoners a la porta Rufina; però la consulta pràcticament exhaustiva de la documentació que s'hi refereix, des del segle XI al XIV, permet de refer una planimetria molt ajustada i d'observar que diversos monestirs hi tingueren llurs procures; el lloc també fou cobejat per clergues, que després deixaven a la Seu els immobles que havien comprat; no és pas infreqüent de constatar que els carrers desapareguts que es poden delimitar bé gràcies a la documentació s'ajusten als *cardines* de la trama fundacional romana, que es comença de modificar intensament a finals del segle X. Finalment, el sector que puja cap al castell de Gironella sembla demogràficament feble i densament explotat des del punt de vista agrícola.

El que en realitat llegim en la primera part d'aquest fascicle tant gruixut és un estudi de conjunt, una interpretació general de les estructures urbanes gironines que

expliquen amb coherència les funcions religioses, polítiques, militars, econòmiques, d'organització territorial i social que la ciutat ha desplegat en les seves etapes més reculades, des de l'època carolíngia fins a l'època altmedieval, quan s'inicia el canvi que porta al feudalisme. La unió indissoluble de la dada arqueològica i la documental, totes dues ben treballades i garbellades, dóna un resultat que imposa per la seva solidesa. Paradoxalment la solidesa del conjunt és deutora de la cautela, de la prudència i de la sinceritat dels autors quan saben i mai no amaguen que a voltes les dades són febles, tot just indiciàries, insegures o simplement inexistents per a una època i/o per a un sector. No cal escarrassar-s'hi més: El misteri dens de la ciutat vella s'ha començat a tornar lluminós. La quantitat de dades certes exhumades, el treball de planimetria acomplert, la senyalització de les funcions que les diverses àrees de la ciutat han anat assumint amb el temps, i l'explicació correctíssima de l'*iter* d'aquest devenir històric, precisant tant bé com es pot el rol que hi ha jugat cadascú (comtes, bisbes, clergues, nobles etc.) ens situen davant d'un treball que sembla estrany que hagi pogut realitzar un sol equip de recerca. És clar que hom veu de seguida que una de les claus de l'èxit del treball de l'equip rau en el fet que els seus components estan amarats dels resultats de les recerques anteriors. Exactament no han deixat res per verd: han examinat cada dada, les més significatives i les minúscules, les han sotmeses a una crítica severa, les han contrastades les unes amb les altres, les han comparades amb les recerques que s'han dut a terme els darrers anys —totes— i les han elaborades. Més encara, les han elaborades i tornades a elaborar. Una de les coses que més reconforta en la lectura d'aquestes pàgines són les crítiques que els autors dirigeixen a treballs seus anteriors. I dic que reconforta no solament per la probitat moral que se'n desprèn, sinó i molt principalment perquè això demostra que l'equip treballa i, per tant, avança com ho fa sempre la investigació seriosa: demolint les pròpies certes o conviccions en el moment que hom en descobreix de més grans o de més ben fonamentades.

El volum de documents consultats no té precedents. I això també té una causa precisa. Els autors no han pretès *demostrar* res, sinó *mostrar* com es mou la trama urbana d'una ciutat al llarg del temps. La documentació indica molts d'aquests moviments, cert, però sense la contrastació del document i del monument la seqüència del moviment històric real mai no podria ésser confegida. Els autors no s'han espantat davant l'enorme quantitat de documents que han hagut de llegir, extractar i analitzar amb esforç. En aquest camp han anat pràcticament fins al final. Hi ha pocs precedents que s'hi puguin comparar, i des de la més pura subjectivitat només n'esmentarem dos: els estudis de Vicens i Vives sobre l'època remença i, al seu nivell, l'empresa de la *Catalunya romànica*. Quedi dit això aquí com una cosa purament indicativa, sense ànim de menysprear tantes altres iniciatives, algunes d'elles tothora en curs, que han contribuït a canviar de forma sensible el panorama de la recerca al nostre país.

La quantitat de documentació treballada i l'atenció que hi han posat els autors ha fet possible que la segona meitat del cinquè fascicle de la HUG sigui dedicada a trenta estudis monogràfics sobre termes de la rodalia de Girona. Res més normal que els qui compraven, venien i tenien a Girona fessin el mateix pels voltants, i encara, per raons òbvies en una societat on la riquesa era la terra, amb més intensitat que dins el recinte murallat. La documentació produïda per aquest motiu permet de descobrir un entorn territorial molt ben estructurat, i el seu estudi ofereix algunes certes sobre les línies evolutives de modificació, organització i estructuració del rerepaís de Girona. D'altra banda, aquí es produïa la mateixa confluència que hem volgut evocar suara

mateix: la documentació manejada pels autors es feia particularment intel·ligible gràcies als treballs d'exploració arqueològica i històrica menada anteriorment en aquest espai, assenyaladament i no exclusivament els que hi van fer alguns dels membres de l'equip³⁷. Els termes estudiats són; Aiguaviva-Vilademany, Bescanó, Campdorà-Olleda, Santa Eulàlia Sacosta, Canet i Montcal, Cartellà-Forcell, Clarà-El Congost, Domeny, l'Estanyol, Fontajau (Bruguera i Taialà), Fornells, Gironella del Pla, Llabilles, Mercadal-Cuguçacs, Montfullà-Vilademuç, Montilivi-Monte Eusebio, Palau Sacosta, Palol d'Onyar, Parets Rufí, Pedret i Pont Major, Quart, Salt, Sant Daniel, Sant Gregori-Segalars, Sant Julià de Ramis, Sant Medir, Santa Eugènia, Sarrià-Montagut, Susurbio-Vall Profunda, Vilablareix-Madrenys, Vila-roja. Les notícies i precisions aportades per cadascun dels termes en particular és minsa, com és natural, però el conjunt de les dades produeix la impressió que efectivament la ciutat era un centre d'organització territorial i econòmic actiu i organitzat, malgrat que les llacunes es fan progressivament grans quan hom dirigeix la investigació cap als temps anteriors al segle VIII.

De tota manera, l'atenció prestada a les realitats suburbanes i, altra vegada, l'anàlisi minuciosa de la documentació —en aquest cas també quasi exclusivament eclesiàstica— del període contemplat en el fascicle cinquè de la HUG, permeten als autors arribar a una sèrie de conclusions i precisions molt interessants sobre l'estructura del territori, que se centren en cinc camps: els dominis i propietats, les vil·les i els vil·lars, les parròquies, les vies de comunicació i la xarxa hidràulica.

Els autors descobreixen tres sentits diferents en l'ús del terme *alou*. En un primer moment designa la jurisdicció: un alou comtal, un alou episcopal. En un segon moment indica la propietat dispersa en un territori. Ja en el segle XI designa la propietat concentrada en una explotació: mas, coromina. «Tot sembla indicar que el terme *alou* al llarg del segle X, tenia el significat de domini, per part de les persones o institucions públiques —comtes, vescomtes, nobles, bisbes, clergues, monestirs...—, sobre les propietats i jurisdiccions d'origen estatal o fiscal, de les quals havien disposat com a beneficis de la seva funció pública, fins que se les apropiaren des de finals del segle IX, al mateix temps que s'anava esmicolant l'autoritat central

37. Cf. J. BOLÓS i V. HURTADO, *Atlas del comtat de Girona (785-993)*, Barcelona 2001; J. M. NOLLA, *El lloc de la ciutat*, dins «AIEG», XLII (2001), 151-162; J. BURCH, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA i D. VIVÓ, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 1. El sector de l'antiga església parroquial*, Girona 2001; D. BRAMON i R. LLUCH, *Mots remots. Setze estudis d'història i toponímia catalana*, Girona 2002; J. BURCH, J. M. NOLLA, J. SAGRERA, *Prospeccions arqueològiques i registre planimètric de l'església i castell de Palol Sabaldòria (Vilafant, Alt Empordà)*, dins «Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines», Sant Joan de les Abadesses 2002, 377-380; F. CODINA, M. F. JIMÉNEZ, M. J. LLOVERAS, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, *La vil·la dels Ametllers (Tossa de Mar, La Selva)*, dins «Sisenes Jornades, o. c.», 185-193; F. AICART, J. BURCH, E. CANAL, M. FIGUERAS, J. LLINÀS, M. DEL M. LLORENS, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, G. DE PRADO, J. SAGRERA, M. SUREDA i J. TREMOLEDA, *Pla de Palol. Un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*, ed. a cura de J. M. NOLLA, Castell-Platja d'Aro 2002; J. M. NOLLA, *L'obra de la Seu. Un temple per a una església*, dins «La Catedral de Girona. L'obra de la Seu» (Catàleg de l'exposició celebrada a Girona del 19 de setembre al 30 de novembre de 2003), a cura de P. FREIXAS i J. M. NOLLA, Barcelona 2003, 99-114; J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, D. VIVÓ, *El "castellum" de Sant Julià de Ramis. Una peça dins una estratègia global de defensa del territori*, dins «El castells medievals a la Mediterrània occidental», Arbúcies 2003. Cf. també supra nota 10.

a tot el regne carolingi»³⁸. La coromina, en canvi, és un mot que sembla que designa que una determinada propietat era explotada directament pels seus propietaris i no establerta en tinença. Els autors examinen documents sobre algunes coromines del pla de Girona i conclouen que des de la segona meitat del segle XII el règim de la coromina decau en profit de les tinences a cens. Interpreten el fenomen com una conseqüència d'una expansió agrícola innegable, que arrencaria del segle IX, s'intensificaria durant el segle XI i produiria al llarg dels segles XII i XIII una «fam de terres que va provocar un increment del preu i de la renda de les mateixes —molt ben constatat a Girona i la seva rodalia—, fins al punt que als grans posseïdors de terres els sortia més rendible explotar-les mitjançant parcel·lacions i establiments a cens, amb els corresponents ingressos provinents de la venda i les futures rendes, que no pas mantenir-les com explotacions directes, amb l'elevat nivell de despeses que això significava»³⁹. A part d'aquesta constatació fonamental, que basaria en el treball i faria recular enormement en el temps les causes de l'aptitud econòmica de Catalunya, els autors creuen que l'existència de moltes coromines al sector central del pla de Girona, convertides en tinences ja el segle XII, explicaria perquè no s'hi van formar nuclis compactes de població i perquè aquell territori ha restat pràcticament fins avui un espai de poblament dispers, dominat pels masos: les coromines serien explotades per mà d'obra eventual, gent de condició servil o de temporada, no resident. En canvi, a la perifèria del pla, en la proximitat de les vil·les principals i de les seves esglésies, s'observa una més gran concentració de masos i, després, de petites sagreres, amb les corresponents parròquies. I això també explicaria perquè, en esdevenir simples tinences disperses, la toponímia de les coromines no es va conservar.

Pel que fa als masos, la documentació en registra pocs abans de mitjan segle XI, si ja no és que les nombroses cases i casals esmentats durant els segles IX i X no siguin el precedent toponímic dels masos, terme que neix a França el segle VII i penetra lentament a Catalunya al llarg del segle X. El que és innegable és que a partir de mitjan segle XI el mas s'expandeix fins a esdevenir la forma dominant d'explotació de la terra. Sembla molt probable que els masos fossin aleshores molt més extensos que els masos medievals dels segles XIII i XIV i formessin una explotació compacta. Pel que fa a la relació entre els propietaris i els tinents, l'opacitat dels documents i la prudència obliguen a no precipitar el judici. En conclusió, resultaria que la documentació gironina de l'època reflectiria un estat social molt més afí al que tenia vigència a França en aquell temps: dominis directament explotats (= les nostres *condominae*) i tinences explotades per pagesos que pagaven en forma de *corvée* (serveis de treball) i a vegades en forma de censos, i tributs en espècies i en diners.

Resten, però, molts interrogants. No se sap si la penetració del mot *mas* no va més enllà de substituir la denominació del model anterior d'explotació de la terra a partir de la unitat familiar, sense denominació específica, o si «la lenta difusió d'aquest topònim indica la progressiva implantació d'una nova forma d'organitzar l'explotació de la terra, que deixa enrere vells models, estructurats per espais com les antigues vil·les i vilars; canvi del model d'explotació directa per un model rendista, per decisió de les classes dirigents?»⁴⁰. Una altra qüestió oberta és perquè la majoria de masos

38. Cf. HUG 5, 356.

39. HUG 5, 360.

40. Cf. *Ib.*, p. 365.

documentats a Girona fins a començament del segle XI es relacionen amb el domini comtal i només des de mitjan segle XI apareixen masos en mans de senyors eclesiàstics o laics. D'altra banda no es comprèn bé perquè l'extinció de les coromines no és correlativa amb allò que se n'ha dit la revolució feudal del segle XI. No es tracta de qüestions anodines, sinó de fons.

Pel que fa a les vil·les i els vilars, s'imposa d'antuvi la constatació que sota el nivell del comtat el territori se subdividia en unitats petites, de nivell local. Cap rastre de vegueries ni de termes castrals durant els dos primers segles carolingis. La vil·la, d'altra banda, era la unitat antiga, baix-imperial, d'organització bàsica del territori. L'estudi de les vil·les i els vilars de la rodalia de Girona fa comprendre que aquesta forma d'organització territorial ha sobreviscut en unes quatre cinquenes parts en l'organització parroquial i municipal posterior. Si en un primer moment encara funcionen com entitats públiques, a finals del segle IX ja comencen a ésser donades, venudes i disputades entre alts personatges i institucions eclesiàstiques, senyal evident de la degradació del poder reial i de la pèrdua de llur caràcter públic. La seva posterior fragmentació interna en petits alocs contribuï que al llarg del segle XI deixessin d'ésser unitats de referència en l'administració del territori.

També és estudiada la tipologia d'aquestes vil·les. Algunes van eixamplar la seva àrea d'influència (Fornells, Llambilles, Montfullà, Canet), altres no esdevingueren ni parròquies ni centres territorials, havent-se transformat en tot cas en masos (Segalars, Clarà, Mont-ras, l'Aulet [Olleda], Montilivi). Les vil·les situades als contraforts de les Gavarres (Palol, Quart, Llambilles) tenen ara l'església parroquial situada en lloc alt i han desenvolupat un barri modern a la vora de la carretera de Girona a Sant Feliu. L'estudi i el coneixement particular de cadascuna de les vil·les dels voltants de Girona i de tot el seu conjunt es veu perjudicada per la desproporció entre documents i dades arqueològiques, molt decantada a favor dels primers, i els autors assenyalen aquesta dada com un dels problemes que caldrà escometre en el futur. Del que no tenen dubte és que primer fou la vil·la i després la parròquia.

L'excavació de Sant Julià de Ramis (*Castellum Fractum*), lloc prou singular, amb un registre que va d'entorn el 350 fins al segle X, els resultats de la qual els autors exposen en detall, permet de veure que en alguns punts concrets la vil·la carolíngia té un precedent romà i tardoantic indiscutible. És el cas constatat de Montfullà, Vilablareix, can Pau Birol (Pla de Girona), Sarrià, Palau Sacosta, Sant Daniel i Celrà. Altres qüestions, com és ara la relació entre vil·la i església parroquial, queden pendents en molts casos de la recerca arqueològica. Però neix un horitzó hermenèutic: «l'antiga vil·la..., per la situació central i privilegiada, pel prestigi que devia continuar mantenint i per ser el centre d'una complexa i vella xarxa de camins, hauria esdevingut, moltes vegades, l'indret on edificar la basílica cristiana que donava servei a la comunitat dispersa del seu entorn. El model de població més atomitzat, més mòbil, menys evident, sembla una resposta efectiva i intel·ligent a una època absolutament diferent de la *pax romana* que va veure néixer i desenvolupar-se el vell model, ara obsolet»⁴¹.

Dels habitants de les vil·les poca cosa hi ha a dir. En tot cas, els preceptes d'immunitat atorgat pels reis francs als bisbes deixen entreveure que la mitra adquiria els drets fiscals, és a dir, estatals, que tenia el comte, i els seus subjectes, lliures o serfs,

41. Cf. HUG 5, 381.

li devien l'impost sobre els béns de terra i mar i els altres tributs sobre el bestiar, el comerç, l'ancoratge, els peatges o l'emissió de moneda, l'acolliment dels funcionaris en trànsit, la vigilància del territori, el manteniment d'edificis i vies públiques, el servei d'armes i les obligacions judicials. A part que aquest quadre de drets i serveis dibuixa unes formes i funcions de govern més aviat complexes, en general sembla que la situació dels pagesos carolingis en relació amb el poder reial no era gaire diferent a la descrita per als segles IV i V o VII i VIII.

El tercer punt a tractar és la xarxa parroquial⁴². Hi ha moltes raons per a suposar que ja estava força ben estructurada el segle IX. Que el seu origen podia ésser anterior al segle VIII ho palesa la tradició antiga de moltes de les advocacions. En aquest punt no sempre es pot disposar de dades arqueològiques; quan hi són, indiquen coincidència entre vil·la i església (Montfullà, Vilablareix) o establiment militar i lloc de culte (Sant Julià de Ramis). En el cas de Salt, les dades arqueològiques fan sospitar una cronologia alta per al temple primigeni. Sant Feliu, parròquia episcopal fins al segle XI, era la parròquia de la ciutat i de Palau Sacosta, Montilivi, Vila-roja, la Vall Profunda (entre Sant Daniel i la muntanya dels Àngels), Montilivi, el Mercadal, Cuguçacs, Sant Daniel, Pedret, Pont Major i Santa Eulàlia Sacosta. No és tan clar si en van formar part Santa Eugènia i Sant Sadurní de Palol, ni quina era l'extensió de la parròquia episcopal al nord del Ter. En tot cas, sembla que algunes parròquies dels voltants de Girona sorgiren a partir del segle IX com a segregacions de l'antiga parròquia episcopal (Sant Julià de Ramis, Sant Pau de Sarrià, Sant Ponç de Fontajau, Sant Narcís de Taialà, Santa Eulàlia Sacosta-Campdorà, Santa Susanna del Mercadal, Sant Sadurní de Palol i Santa Margarita de Quart).

El quart aspecte són les vies de comunicació. Els documents dels dos segles carolingis permeten definir quinze rutes que comunicaven Girona amb la resta del territori: 1) de Girona a Sant Gregori; 2) de Girona cap a Taialà, Cartellà i Canet; 3) de Girona a Sarrià; 4) de Girona a França, la Via Augusta en direcció nord; 5) de Girona a Banyoles i Esponellà; 6) de Girona a Salt i Bescanó; 7) de Girona a Vilablareix; 8) de Girona a Aiguaviva i Vic; 9) de Girona cap a Palau i Caldes, la Via Augusta en direcció sud; 10) de Girona a Llambilles i Cassà; 11) del castell de Gironella a Vila-roja; 12) de Girona a les Gavarres i el Baix Empordà; 13) de Girona a Montjuic i Campdorà; 14) de Girona a Empúries; 15) altres vies. La xarxa és segura, encara que no ho és tant el seu dibuix en tots els trams. Correspon, d'altra banda, als nombrosos llocs habitats, grans o petits, escampats entorn de Girona, alguns dels quals no han subsistit, que s'havien de comunicar amb Girona i entre ells.

Finalment toca el torn als recs, horts i molins. Des del 922 al 1035, hi ha trenta dues referències documentals als components del sistema hidràulic dels voltants de Girona. El primer molí conegut data del 922. El rec Monar i el de la Menola conformen dos sistemes complexos, que alimenten molins i regadius, potser els més importants i desenvolupats, encara que la documentació deixa entreveure un aprofitament

42. Cf. Lluís TO, *El marc de les comunitats pageses: villa i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (Final del segle IX – principi de l'XI)*, dins *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil*, Barcelona 1991, 212-239; Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Parròquies i divisió administrativa del territori fins al s. XI*, dins «AIEG», XXXVIII (1996-1997), 1501-1520; Elvis MALLORQUÍ I GARCIA, *Conflictes pels drets parroquials de la ciutat de Girona, segles XIII i XIV*, dins «AIEG», XLV (2004), 379-399.

exhaustiu dels recursos, que cal posar en relació amb la «fam de terra» esmentada més amunt.

Aquest pesant i fascinant fascicle nº 5 de la HUG vehicula una massa d'informació tan voluminosa, que hom creuria que ja no es pot dir res més sobre la història de la ciutat en aquell període inicial. Doncs, no és ben bé així. El fascicle nº 6, de fet la segona part de l'altre, ho prova. Aquest fascicle vol recollir tot allò que havia quedat un xic de cantó en la marxa impel·lent de l'altre. I sobretot recull la reflexió freda que sobre les dades allí aplegades, i tractades sobretot des d'un punt de vista analític, els autors han pogut fer posteriorment sobre un grapat de qüestions crucials. És a dir, les informacions aportades i disperses en el fascicle nº 5, sumades a reflexions antigues o recents i a descobertes o hipòtesis oportunes d'altri, els han dut a formular una mena de síntesi de tot l'estat de la qüestió carolíngia i a escriure mitja dotzena de monografies sobre realitats locals i figures o nissagues particulars que, amb el temps i en virtut de la dinàmica engegada, en suscitaran d'altres. Ja es veu que això no s'acabarà mai, i aquest és, potser, l'èxit més gran de l'empresa.

El fascicle s'inicia amb el capítol *Girona entre l'Islam i Carlemany. Els canvis geopolítics d'una ciutat de frontera (759-801)*, representent el problema de la Girona sota domini musulmà, problema obscur per manca de dades, que la filologia i l'arqueologia ajuden, en part, a compensar. La història de la Girona del segle VIII és inseparable de la història de la Septimània i de l'avenç dels francs cap als Pirineus. Darrerament s'ha formulat la hipòtesi que els topònims *Palau* i *Palol*, tan nombrosos a la zona, corresponguin a una xarxa andalusí de centres administratius, dits en àrab *Balad*, possiblement sobreposats a llocs preexistents. Es registra una activitat militar remarcable: els francs aixequen un sistema de torres i castells que els permeten primer un control i després l'ocupació progressiva de l'Empordà, fins a l'entrada de Girona, mentre els àrabs de la frontera es batien entre ells. El fet que en la rendició de Girona no hi intervingui ningú amb nom propi pot indicar que les autoritats hispanoromanes o hispanogodes gironines havien fugit arran de l'expedició fracassada de Carlemany de l'any 778. Des d'aquest any i potser des de mitjan segle VIII la inestabilitat de la frontera superior andalusí i la pressió franca cada cop més explícita havien convertit les terres gironines en terra de ningú. El contracop musulmà del 793, per molt mal que fés als ravals i a les fortificacions de Girona, no va poder capgirar la situació, al contrari: va determinar que els francs blindessin la plaça forta de la seva frontera nova amb la reforma de les muralles i de tot l'aparat defensiu gironí.

El capítol *Conflictes comtes-bisbes a Girona al segon quart del segle IX* exposa els inicis de la desintegració de l'imperi carolíngi, quan les conquestes franques s'estronquen i, no havent-hi més botí a repartir, els poderosos del regne comencen a tractar les parcel·les de poder públic que detentaven com si fossin béns en propietat. En un mar de lluites i rebel·lions constants, els bisbes van jugar la carta de la fidelitat al poder central —que els havia elegits— i la carta de la immunitat, que els independitzava de qualsevol poder laic que no fos el del rei i els deixava les mans lliures.

Aquesta política dels bisbes explica perquè l'Església es va incorporar de ple al sistema feudal. En el capítol *L'aixopluc del bisbe*, els autors estudien la trajectòria de la família Adroer, fidels del bisbe, que en reben béns antigament públics, en disposen amb autonomia, els utilitzen de cara a estratègies matrimonials i els donen al bisbe o a la Seu a canvi de vincular determinats oficis eclesiàstics a la pròpia família. En el si de la seva jurisdicció, el bisbe fa i desfà, té gent i recursos, entra en el joc dels castells termenats, davant els quals hi posa homes de la seva confiança. A finals del segle X la

pertinença real de Catalunya al regne franc només s'aguanta en els papers dels notaris, que segueixen datant-los pels anys d'uns reis que no pinten res en absolut.

El capítol *El terme de Girona i els seus límits en l'alta edat mitjana* (s. IX-XI), estudia la transformació de la ciutat des del punt de vista administratiu, quan la *ciuitas* en sentit romà ja ha estat liquidada i quan les muralles de la ciutat afronten amb les diverses *villae* que l'envolten. El 992 se'n segrega el burg de Sant Pere de Galligants; el segle XII la ciutat va absorbir el Mercadal i Cuguçacs. El burg de Sant Feliu és documentat a partir del final del segle X. El nucli de Sant Martí no es desenvolupa fins entrat el segle XI.

Les activitats econòmiques i la fiscalitat a la Girona altmedieval (s. IX-XI) és a parer nostre un dels més interessants del fascicle, perquè posa aigua al vi en les tesis enfrontades dels historiadors «fiscalistes» i «feudalistes». Girona és un centre tributari important, i per això es manté en època tardoantiga i altmedieval; també és un centre de mercat i de producció agrària. És del tot desconeguda la població artesanal anterior al segle XI i el seu pes en l'economia. Les funcions fiscals exercides pels bisbes —amb dret de batre moneda— i els drets que tenien sobre pastures, mercats, peix de tall, etc., impliquen l'existència d'un personal administratiu especialitzat en recollir regularment les entrades i trobar solucions a les dificultats inherents a tals activitats.

Dos capítols són dedicats als temples gironins: *La catedral i Girona i Sant Feliu de Girona* (s. IX-XI). En el primer no hi apreciem novetats. El *xenodochium* és datat el 979, la compra del palau comtal per a bastir-hi el palau episcopal el 988, la Seu nova és consagrada el 1038, amb el suport de la comtessa Ermessenda, la canònica queda consolidada tot just vers la fi del segle XI. Pel que fa a Sant Feliu, els autors esbossen nítidament la trajectòria que relega el primer temple gironí a segon quan, a mitjan segle X, en el context d'uns pactes feudals que aleshores comencen a insinuar-se, rep el tractament d'abadia, potser honorífic; en tot cas, caldria estudiar amb detall la relació de l'abadiat medieval de Sant Feliu amb l'antic monestir visigòtic que hi hagué al costat de l'església⁴³. La seva situació, un cop despulat el temple de les seves funcions episcopals, queda consolidada i fixada a partir del 1040.

Entre aquests dos capítols s'hi insereixen les pàgines dedicades a estudiar *El poder a Girona a mitjan segle XI*. Enllaçant amb el que havien establert anteriorment, al principi del fascicle cinquè, els autors exposen «el procés de fragmentació i recomposició de l'autoritat» arran de la renúncia de la comtessa Ermessenda i el triomf de Ramon Berenguer i Almodis. Els comtes pactaren amb els nous poders territorials —bisbe, nobles—, multiplicant infeudacions i senyories, cosa que es reflectí en la titularitat dels tres castells que protegien la ciutat, Gironella, Sobreportes i Requesens, i en l'adjudicació a particulars de diverses torres de defensa de la muralla.

En *Els castllans de la Gironella en el segle XI*, aquest procés de fragmentació i infeudació de la propietat queda molt ben il·lustrat. Per bé que els comtes Ramon Berenguer i Almodis van infeudar el castell de Gironella a Ramon Folc de Cardona i Humbert Odó de Montpalau, sembla que aquests actes formaren part de les picabaralles polítiques del moment, però des del 1057 apareixen com a titulars del dit castell comtal Ramon Oliba i el seu fill Guillem Ramon, que adoptarà el cognom Gironella i a partir del 1085 serà anomenat veguer, condició que també ostentaran els seus des-

43. Cf. DHEC II 287-288.

cendents. Aquesta família formà part del cercle més restringit i selecte de l'entorn comtal i va tenir l'oportunitat d'ampliar considerablement el seu patrimoni, primer al voltant de Vilaroja i després al Pla de Girona, alou comtal, que amb el temps esdevindria Gironella del Pla.

En *Els jueus a la Girona altmedieval* (s. IX-XI), els autors estableixen que els jueus són a Girona des d'abans de l'any 1000, potser procedents de Juïgues, tenen sinagoga, són propietaris de cases i terrenys a l'interior de la ciutat i els suburbis immediats, vivint en barreja amb els cristians. Ja en aquells temps reculats hi ha evidències documentals d'antijudaïisme. També hi ha conversos, encara que alguns podrien provenir del mahometisme. En apèndix hi ha regest dels vint documents sobre els jueus gironins que van de l'any 963 al 1094, amb indicació de la font⁴⁴.

A partir d'aquí, comencen les sis monografies esmentades anteriorment, que són inaugurades per *El domini episcopal de Celrà entre els segles IX i XI*, que «mostra a grans trets com es produí la crisi d'allò que anomenem l'Estat tardoantic, hereu en molts aspectes de l'imperi romà, i l'emergència d'un nou ordre polític més local, el feudalisme, així com al transformació d'un terme de possessió pública o fiscal en un *castrum* territorial sota domini del bisbe»⁴⁵.

Els senyors de Fornells en el segle XI és, mutatis mutandis, un estudi paral·lel de l'anterior, centrat en les lluites dels Cardona amb la comtessa Ermessenda i en l'ascensió de Bernat Rovira, alor fort a Fornells, els descendents del qual alçaren un castell i juraren fidelitat a Ramon Berenguer i Almodis, afeblint així el poder d'Ermessenda.

L'estudi monogràfic sobre *Parietes Ruffini* «permet descriure d'una manera força concreta —i en un lloc concret— l'evolució del sistema de govern públic encara vigent a principi del segle IX fins a la implantació progressiva de les fórmules feudatàries al llarg del segle XI, plenament consolidades en el XII»⁴⁶. Inicialment domini reial, atorgat al bisbe i a la Seu de Girona entorn de 814, el 922 el bisbe comença a cedir en règim de benefici petits termes de l'extens alou episcopal: els vilars de Mont-ras, Bruguera i Domeny. Durant el segle X el bisbe hagué de pledejar amb l'autoritat comtal per la recuperació d'algunes terres. Una part passà a Sant Pere de Galligants i una altra —Taalà— a Sant Feliu. A mitjan segle XI el bisbe recupera l'església de Parets Ruffí i infeuda l'alou de Parets Ruffí-Domeny als Palol, que mantindran el dret de batllia i encara el reforçaran durant el segle XII. Al final de l'estudi hi ha els regests de trenta documents sobre Parets Ruffí i termes agregats (anys 834-1216).

La vall d'Aro entre els segles IX i XI reflecteix les mateixes tensió i evolució. Unitat intermèdia entre el *pagus* o *comitatus* i la *villa*, és atorgada per Carloman al bisbe el 881. Des de principis del segle X es fa sensible la intromissió comtal al terme, amb la fundació del monestir de Sant Feliu de Guíxols, i amb la presència d'altres magnats —els senyors de Pals. Malgrat els conflictes i diferències que els separaren, l'autoritat comtal, el monestir de Sant Feliu i els Pals acordaren la construcció del castell de *Benedormiens* i la seva gestió. Les lluites i divisions perduraren i «només el reco-

44. Els regests han estat molt oportunament recollits aquí, per tal com no figuren en i, per tant, completen l'obra de Gemma ESCRIBÀ I BONASTRE i Maria Pilar FRAGO I PÉREZ, citada supra, nota 12.

45. Cf. HUG 6, 165.

46. Cf. HUG 6, 192.

neixement de la força de la noblesa territorial podia apaivagar una mica les tensions, principalment mitjançant la concessió de feus»⁴⁷.

Les quatre monografies anteriors són bastides sobre textos, com demostren els registres documentals oferts. El penúltim, *Les vil·les i els vilars altmedievals del territori del comtat de Girona (s. IX-X)*, té un caràcter mixt, perquè el document és confrontat, sempre que això és possible, amb la dada arqueològica. La vil·la és una unitat d'integració del territori anterior a Carlemany, amb funcions fiscals i d'administració de justícia. El seu origen cal cercar-lo abans de la fragmentació política de l'imperi romà occidental del segle V (tesi fiscalista). En el comtat de Girona proliferen les vil·les al nord i tenen una extensió més gran al sud. L'apèndix, que ofereix l'inventari de les vil·les i vilars del comtat de Girona fins al 1020, és el primer del seu gènere en aquestes terres i registra 312 unitats, convenientment situades en el mapa *ad hoc*.

Finalment *Vegueria i vall al comtat de Girona*, descobreix que entre la vil·la —unitat local— i el *pagus* o comtat hi ha un nivell administratiu intermedi, que en els documents és anomenat *valle*. Els responsables n'eren segurament els *vicarii* o veguers, citats des del segle IX, i llurs funcions administratives remuntaven al temps del baix imperi romà. «A Girona el nom de *vicaria* no surt mai citat en referir-se a aquesta circumscripció territorial: la més freqüent és *Vall*, un nom que no es relaciona només amb aquest tipus d'unitats físiques —la vall d'Aro, la vall d'Anglès, la vall d'Arbúcies, la de Tossa o de Santa Coloma—, car s'utilitzà també en casos de termes planers com el de Llagostera».⁴⁸ Amb el procés de dissolució de l'imperi carolingi i l'establiment del feudalisme, algunes d'aquestes unitats evolucionaren cap a la diversitat jurisdiccional, altres es mantingueren més integrades.

Els dos volums es clouen amb una oportuna bibliografia. Causen la impressió d'una immersió en un món difícil d'explorar, però tanmateix abordable i amb la possibilitat d'assolir bons resultats, malgrat la raresa relativa dels documents i de les dades arqueològiques. L'anàlisi a la qual han sotmès els textos és molt meticulós i traspuja la familiaritat que els autors han establert amb ells. L'aprofitament de les dades que provenen de l'arqueologia i la seva confrontació amb els textos, quan ha estat factible, han donat els millors fruits dels dos volums. D'altra banda, els autors són persuasius quan postulen la intensificació de les prospeccions arqueològiques d'època altmedieval. Els resultats obtinguts fins ara pel que fa a les muralles carolíngies i a la Seu de Girona, sense anar més lluny, han obert perspectives falagueres. L'excavació del subsòl de Sant Feliu i d'altres indrets prometedors farà canviar, amb tota probabilitat, alguns dels punts de vista ara com ara canònics, i això seria el millor que podria passar. En definitiva, l'equip d'HUG ha demostrat que treballant amb intel·ligència i esforç tot allò que no se sabia o que se sabia molt malament pot arribar a ésser ben conegut. A condició, també, que hom sigui molt conscient del que encara no se sap o no se sap prou bé. I en aquest aspecte ells han estat, en totes les pàgines que porten escrites, d'una sinceritat brutal.

Això es posa de manifest en el setè dels fascicles de la sèrie, que és una reescriptura del primer⁴⁹, dedicat al call de Girona i aparegut el 2005. La reescriptura ha estat necessària, perquè «una dècada després, el coneixement urbà de la ciutat antiga i

47. Cf. HUG 6, 212.

48. Cf. HUG 6, 251.

49. Cf. el treball citat supra, nota 13.

medieval s'ha enriquit notablement i també s'ha assolit una metodologia més precisa i eficient»⁵⁰. Per això aquest fascicle «complementa l'anterior amb noves aportacions, però també el rectifica, el matisa i l'actualitza en molts aspectes que havien quedat poc definits»⁵¹. L'autocrítica és explícita, tot i que nosaltres hi veuríem més aviat el resultat d'uns anys de treball molt profitosos, en el curs dels quals han emergit alguns instruments de treball indispensables, abans inexistents —les plantes de la ciutat romana i de la ciutat carolíngia que la modificà—, i s'han elaborat moltes idees que han contribuït a enriquir de manera insospitada els punts d'accés al coneixement de la vida de la ciutat, essent molt diferents els que ara es poden tenir dels que s'havien tingut, per fer-ho curt, fins a l'època de la Transició.

El primer fascicle sobre el Call gironí tenia 29 pàgines de text, el segon en presenta 92. En el primer hi havia tres grans plànols, el segon presenta fins a 25 plantes parcials. La diferència és sensible i correspon a l'augment d'informació mobilitzada. El coneixement molt més precís de la modificació de la trama urbana des de l'època carolíngia fins al final del segle XV i una familiaritat més gran amb la documentació ha donat el resultat que calia esperar. No s'han modificat les línies interpretatives del primer fascicle, però tot és molt més ben conegut: els límits successius del Call, els jueus propietaris de cases i béns dins i fora de Girona, la davallada (l'asfíxia) ineluctable del Call durant el segle XV, fins al desenllaç de l'expulsió. No hi ha més sorpreses en el fascicle nº 7 en relació amb el primer fascicle que la major perfecció del treball minuciós d'informació dut a terme i la incorporació d'algunes dades històriques que han permès de definir millor aquells aspectes que en el primer havien quedat més o menys desdibuixats: l'existència de jueus a Girona abans del segle X, els indicis d'antisemitisme i de conversos a la Girona del segle XI, la ubicació i aspecte de la segona sinagoga, els banys jueus, l'expansió de l'Almoina a costa del Call. Al final del fascicle hi ha la bibliografia corresponent.

Arribats en aquest punt, cal afegir que cadascun dels fascicles de la col·lecció conté un resum en castellà, anglès i francès de la matèria que s'hi tracta. Les llegendes dels plànols o mapes que acompanyen els fascicles són donades en català i en anglès. Hem remarcat aquells volums que tenien índex d'antropònims i de topònims, per bé que això no sigui la regla. Com es veu, doncs, hi ha algun aspecte metodològic que ha acabat sense tenir una forma definitiva. El fet és explicable per la dificultat inherent a tot projecte de recerca evolutiva: no es pot preveure tot el que vindrà. Molt més quan un projecte no té precedents i quan la documentació que li dóna base és potencialment infinita, en el sentit que no hi ha treballs previs que la delimitin en tota la seva extensió. Quan l'equip de la HUG començà els seus treballs, no podien preveure de cap manera de quina forma serien duts a modificar el projecte, enriquint-lo, ni tan sols els resultats que serien capaços d'atènyer.

Ara, a la vista dels set fascicles i sabent que, per sort, la col·lecció continuarà, ens permetríem de suggerir als autors que un índex general d'antropònims, de topònims i de matèries de tots els fascicles publicats seria un instrument preciós per als estudiosos. Hi ha massa informació de tot tipus perquè s'hagi d'anar a buscar amb un cerca-pou, a si l'encerto l'endevino. Els fascicles constitueixen una unitat orgànica, per molt que sigui diacrònica; la força d'aquesta unitat ha estat posada reiteradament

50. Cf. HUG 7, 7.

51. *Ib.*

en relleu pels autors en molts indrets dels fascicles. Ara es troba a faltar el nexa d'unió que donarien uns índexs complets i ben fets, inclòs el de matèries, avui molt negligit en les col·leccions documentals i, en canvi, de gran utilitat per a l'estudiós d'ací i de fora. Nosaltres no som qui per dir ni com ni quan s'haurien de confeccionar aquests índexs. Possiblement el més pràctic fóra projectar una base de dades d'accés fàcil i directe, progressivament ampliable i modificable. Tant li fa. El que no ens podem permetre és no disposar d'un instrument d'accés adequat a una massa d'informació tan copiosa com l'aplegada en els fascicles d'HUG. I que els autors no menysvalorin llur treball pel fet que sigui molt centrat en una realitat local. Tant per la metodologia emprada com pels resultats assolits, aquí es confirma allò que va dir un poeta: l'universal és el local sense muralles. Llur treball el veiem prou apte perquè n'estimuli de semblants en altres bandes. Més encara, els resultats científics que reflecteixen els fascicles d'HUG s'haurien de buscar i obtenir de forma equivalent en altres indrets i ciutats del nostre país. El nostre coneixement de la història més arcaica de Catalunya seria molt més complet i molt més ric. Però tenim el pressentiment que l'interès per l'arqueologia és molt desigual a Catalunya i que, en aquest aspecte, hi ha zones amb equips preparats —Girona n'és una— i zones amb tradició i recursos més limitats. En tot cas, voldríem insistir que els responsables culturals prenguin nota que el desenvolupament d'una arqueologia moderna i ben controlada des del punt de vista científic és una condició bàsica perquè els historiadors puguin treure molt de profit de la documentació que tenen a l'abast. El cas de Girona ho ha demostrat d'una manera que ja ningú no podrà posar en dubte seriosament.

Al marge d'aquesta consideració, algun cop ens ha semblat que els fascicles són millorables en l'aspecte de la llengua i de l'escriptura. Cap a la darrera part del fascicle cinquè, una revisió hauria estat encertada. Cal pensar que quan uns textos vehiculen informacions que, si les coses han d'anar bé, seran de consulta forçosa, la qüestió de la qualitat de la llengua és essencial. D'altra banda, la recerca solvent necessita un instrument expressiu adequat. En aquest aspecte, a Catalunya no falta una tradició atencional. La llengua de Vicens i Vives i dels dos Sobrequès, per no moure'ns de Girona i per no citar l'emotiu Soldevila —i que em perdonin tants altres historiadors—, presenta uns índexs de precisió i de dignitat envejables. I els exemples es podrien multiplicar. Ara que ningú no sap llatí, el català s'ha tornat més desvalgut, la sintaxi sovint naufraga, el calc i el manlleu innecessari a d'altres llengües és més insidiós i potser més inconscient. Són paranys que disminueixen el mèrit de l'esforç honest, i són raonablement evitables.

Al final d'aquest butlletí, potser caldria tornar al principi, quan ponderàvem que el grup d'HUG ha estat el fruit d'un seguit de casualitats felïces. Creuríem que té una significació especial el fet que l'autoritat municipal s'hagi implicat a fons en el projecte. Quan la competència dels professionals coincideix amb la intel·ligència dels polítics, els resultats solen ésser dels que marquen etapes irreversibles. Sempre que tant els professionals com els polítics es mantinguin cadascú en la pròpia esfera. En aquests moments, a Girona —com a tot Catalunya— l'esforç per a revalorar la documentació històrica, per a estudiar-la i arrancar-ne els secrets que estotja ha fet un tomb espectacular. És veritat que la societat civil —en aquest cas i fonamentalment la Fundació Noguera, però no pas ella sola— hi ha contribuït, però sense la creació i posada en marxa de l'Arxiu Nacional de Catalunya, del Sevei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya, la reorganització dels grans arxius municipals, les formes de relació professional constituïdes pels arxivers catalans i l'empenta de determinats depar-

taments universitaris, és a dir, sense el sector públic, encara estaríem a les beceroles, com en els temps de la «Revista de Gerona» i de les primeres generacions d'erudits de finals del segle XIX i principis del XX, quan tot depenia de la bona voluntat d'uns quants sacrificats i incompresos. Ara s'ha vist coronat un dels cims que Prat de la Riba tenia inscrit en la seva agenda i que ell no va poder escalar: el sector arxivístic. Segurament calia començar per les biblioteques i assenyaladament per una xarxa de biblioteques públiques que pogués remoure el país de la torpor i del marasme mental en què vivia. Però Prat sabia que allà on Catalunya era forta és en matèria arxivística. Des d'aquest punt de vista, i només, ai làs, des d'aquest, Catalunya és una potència de fet. Vivim els primers moments de la mobilització d'aquesta potencialitat. Cal que tot-hom, professionals i polítics, en sigui conscient, perquè amb el temps no es pugui dir que els catalans no hem treballat o que no sabem treballar bé en una matèria en la qual tenim tots els elements per a fer un bon paper. Pocs indrets del món són tan ben documentats com Catalunya, malgrat les pèrdues sofertes i la incúria que ha presidit durant segles la gestió d'aquests fons preciosos. D'altra banda, al món hi ha pocs indrets on la relació amb la pròpia història sigui tan polèmica com a Catalunya. En un tal marc, els arxius poden donar un gran joc i tenen la clau de molts coneixements indispensables per a comprendre bé i, en definitiva, per a dominar la nostra trajectòria històrica. Lluny de nosaltres postular ara que els bons polítics hagin de ser historiadors, ni tan sols que hagin de saber història. Un bon polític és un bon professional de la política. Si darrera seu té uns equips intel·lectuals que coneixen bé la història política, jurídica, social, científica, cultural i artística del seu país, el bon polític ja en sabrà treure partit. En el pitjor dels casos, el panorama d'uns coneixements seriosos que es renoven constantment li farà respecte.

L'aparició dels primers fascicles de la HUG va coincidir en el temps amb la irrupció en el marc espanyol d'unes polítiques i d'unes idees contràries a la implicació del sector públic en la difusió del coneixement. Es predicava aleshores que l'Estat no podia ésser l'editorial més gran del país i que aquesta situació s'havia d'acabar. Tot just encara no feia vint anys que en tots els àmbits territorials del país la societat havia emprès el camí de donar-se els mitjans mínims d'accés al coneixement propi, amb la publicació d'inventaris i catàlegs de manuscrits, documents i biblioteques senceres, i amb l'obertura de col·leccions destinades a difondre la història i el patrimoni col·lectiu, quan va sorgir la idea «liberal» que això no podia ésser. Com si un país, on durant quaranta anys tot, fins el més sagrat, s'havia mistificat, no tingués necessitat i dret de respirar una mica d'aire lliure i d'encarar-se amb les pròpies veritats. Ja es va veure i es veu avui encara com aquell desinterès per la difusió del coneixement anava de tronc amb la voluntat d'imposar determinades concepcions polítiques per mitjans tèrbols, i assenyaladament amb el recurs a la mentida. Ja se sap prou per experiència que quan en l'escena històrica irrompen els polítics i els col·lectius irresponsables, normalment solen exhibir de seguida idees primàries. Cal afegir que el distintiu de la ignorància sempre és la violència? Ara que aquesta, per sort, no pot ésser militar, s'ha tornat mediàtica, però no per això deixa d'ésser dolenta i d'efectes molestos.

Podria semblar impertinent que l'atenció prestada a uns fascicles d'història urbana acabi amb unes reflexions que depassen del tot el marc pròpiament científic i acadèmic on aquella atenció s'hauria de concentrar. En canvi, nosaltres estem profundament convençuts que aquells fascicles responen a i reflecteixen un determinat estat de coses. No és a tall d'anècdota que hem parlat més amunt de la voluntat que s'apoderà de Josep Canal de treballar per al país en el moment que començà la Transi-

ció. Han passat prou anys perquè ara ja es pugui fer un balanç objectiu de les dinàmiques que va alliberar aquell moment històric. Per no fer una enumeració enutjosa, ens limitarem a observar que tot el que aleshores es va posar en marxa estava dominat per l'afany de no recaure en errors del passat i, una vegada a la vida, de fer les coses bé. Aquest és l'estat d'esperit dels fascicles —i de tantes altres coses que van néixer aleshores i que s'han pogut desplegar amb més o menys fortuna. Aquest és l'estat d'esperit que és primordial preservar, per tal que en el futur no es perdi ni l'empenta que ha donat uns resultats tan falguers, ni s'evaporin o es dilueixin uns valors col·lectius que no ha pas estat gens fàcil de recuperar. No caldria que en parléssim si no fos que algú, particularment irresponsable, ha parlat amb total impunitat d'una segona transició. No ens enganyéssim pas: aquesta segona transició no tenia més sentit que esborrar metòdicament tot el que havia fet la primera. I ja s'ha vist que els partidaris d'aquest programa eren els mateixos que tota la vida han estat contraris als ideals de llibertat i emancipació dels ciutadans de Catalunya i d'Espanya.

Per tant, la continuïtat dels fascicles i la continuïtat de la conjunció feliç de les aptituds professionals d'uns ciutadans i de les aptituds polítiques dels qui els governen en un marc donat, en aquest cas, Girona, ens dóna la certesa que la lluita contra l'obscurantisme i contra els qui necessiten la mentida, la mixtificació, l'infantilisme induït i, al capdavant, la ignorància per a imposar les pròpies idees, prosseguirà amb les úniques armes que funcionen contra tota forma de trampa: la lucidesa, el treball, el compromís amb la veritat, l'esforç per atènyer-la i difondre-la fins on sigui possible.

I, per acabar, afegirem una altra reflexió que ja fuig del tot de qualsevol consideració acadèmica: en el sistema social vigent avui dia, que vol que tothom volti d'un lloc a un altre sense parar, si les ciutats han d'ésser competitives, han d'oferir productes atractius. En aquest marc, cada ciutat ha de saber què és el més atractiu i original que pot oferir i, si ho té, potenciar-ho. Potser no cal afegir res més, perquè tot és prou clar. És a dir, l'interès social i econòmic d'una bona història, quan es té la història, és indiscutible.